

Κωνσταντίνος Γ. Σταλίδης

*Το βυζαντινό τοπωνύμιο Γαβαλιώτισσα στην Έδεσσα.
Ιστορική και γλωσσική θεώρηση*

Α΄. Γλωσσική μορφή

Η Γαβαλιώτισσα¹ (*Γαβαλιώτισσα*) είναι τοπωνύμιο στην Έδεσσα, το οποίο στον προφορικό ή γραπτό λόγο παρουσιάζεται με τις εξής γλωσσικές μορφές²: 1. *Γαβαλιώτισσα* (*Γαβαλλιώτισσα*, *Γαβαλιώτισσα*), 2. *Γκαβαλιώτισσα*, 3. *Καβαλιώτισσα* (*Καβαλιώτισσα*), 4. *Γκαβαλιώτισσα*, 5. *Βαγκαλιώτισσα*. Στα σλαβικά μεταγράφεται ως *Γαβαλιωτισσα* (*Gavaliōtisa*)³, στα γαλλικά ως *Gaballiotissa*⁴ ή *Kaballiotissa*⁵ ή *Gavaliōtissa*⁶.

1. Για τη Γαβαλιώτισσα βλ. ενδεικτ. Lemerle Paul - Guillou André - Svoronos Nicolas - Parachryssanthou Denise, *Actes de Lavra, III. De 1329 à 1500*, Paris 1979, No 146, σ. 100-104, No 147, σ. 105-107, Μανρωμάτης Λ., «À propos des liens de dépendance en Epire à la fin du XIVe siècle», *Recueil des travaux de l'Institut d'Études Byzantines*, Beograd 1980, τ. XIX, σ. 275-281, Παπαζώτου Θ., «Ο Θωμάς Πρελιούμποβιτς και η Μαρία Παλαιολογίνα κτήτορες της Παναγίας Γαβαλιώτισσης στα Βοδενά», *Κληρονομία*, Θεσσαλονίκη 1981, τ. 13, τεύχ. Β΄, σ. 509-516, Θεοδωρίδη Πάνου, «Πίνακας τοπογραφίας του αγιορειτικού παραγωγικού χώρου», *Κληρονομία*, Θεσσαλονίκη 1981, τ. 13, τεύχ. Β΄, σ. 331-450, Μαυρομάτης Λ., «Η σεββική κοινωνία στον ΙΔ΄ αιώνα», *Βυζαντινά*, Θεσσαλονίκη 1982, τ. 11, σ. 157-164, Τσιγαρίδας Ευθ. Ν., «Σχετικά με την ονομασία της Παλιάς Μητροπόλεως της Έδεσσας», *Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη 1984, τ. 24, σ. 257-261, Kravari Vasiliki, *Villes et vilages de Macédoine occidentale*, Paris 1989, σ. 70, Radošević N. - Subotić G., «Bogorodica Gaballiotissa u Vodenu», *Recueil des travaux de l'Institut d'Études Byzantines*, Beograd 1989, No XXVII-XXVIII, σ. 217-263, Σταλίδης Κ. Γ., «Ο ιερός ναός της Παναγίας της Γαβαλιώτισσης», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1490 (14-03-1992), σ. 6, Σταλίδης Κ. Γ., «Οι ιεροί ναοί της Αγίας Σοφίας και Παναγίας Γαβαλιώτισσης στην Έδεσσα. Ιστορική συμβολή και συγκριτική θεώρηση», Α΄ Πανελλήνιο Επιστημονικό Συμπόσιο Η Έδεσσα και η περιοχή της Ιστορία και Πολιτισμός (Έδεσσα, 4, 5 και 6 Δεκεμβρίου 1992), *Πρακτικά*, Έδεσσα 1995, σ. 185-209, όπου και σχετική βιβλιογραφία, Μίντση Ι. Γ., *Ιστορία της Έδεσσας (Εκκλησιαστική και Πολιτική) 1ος-20ός αι.*, Έδεσσα 1993, σ. 98-99, Σταλίδης Κ. Γ., «Βουλγάτα (Vulgata) και όχι Βουλγάρα», *Βυζαντινά*, Θεσσαλονίκη 1998, τ. 18, σ. 171-176, Πετρίδης Χ. Χ., *Ο Κήρυκος*, Διήγημα, Θεσσαλονίκη 1904, σ. 8, Έδεσσα 1994, σ. 26.

2. Για τις μορφές του ονόματος Γαβαλιώτισσα βλ. ενδεικτ. *Actes de Lavra*, ό.π., No 146, σ. 103, στίχ. 19, 28, σ. 104, στίχ. 31, No 147, σ. 106, στίχ. 1, Πετρίδης, *Ο Κήρυκος*, ό.π., σ. 8, Γιούσης Ε. Δ., «Ολίγα τινά περί αλώσεως της Εδέσσης υπό των Τούρκων», εφ. *Νέα Έδεσσα*, έτ. Α΄, φ. 11(10-09-1921), σ. 3, «Θεμέλιος λίθος», εφ. *Νέα Έδεσσα*, έτ. Α΄, φ. 11(10-09-1921), σ. 3, Στουγιαννάκη Ε. Ι., *Έδεσσα η Μακεδονική εν τη Ιστορία*, Θεσσαλονίκη 1932, σ. 29, 41, Σιδηρόπουλος Α. Ν., «Για τη λέξη "Καβαλιώτισσα"», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1354 (19-08-1989), σ. 1, Τουσίμης Γ., «Γαβαλιώτισσα», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1358(16-09-1989), σ. 2, Τουσίμης Γ., «Γαβαλιώτισσα. Ετυμολογική μελέτη», *Γαβαλιώτισσα* 94, 1-4 Σεπτεμβρίου. Δήμος Έδεσσας. Δημοτική Επιχείρηση «Καταρράκτες» Έδεσσας, Έδεσσα 1994, σ. 16, βλ. και στις εδεσσαϊκές εφημερίδες *Εδεσσαϊκή*, *Πρωινή* και *Εδεσσαίος* (passim).

3. Radošević N. - Subotić G., «Bogorodica Gaballiotissa u Vodenu», ό.π., σ. 217-263.

4. Radošević N. - Subotić G., «Bogorodica Gaballiotissa u Vodenu», ό.π., σ. 256-263, Kravari, *Villes*, ό.π., σ. 70, 74.

Στις γλωσσικές αυτές μορφές αναφερόμαστε διεξοδικότερα παρακάτω:

1. Η μορφή *Γαβαλιώτισσα*, σύμφωνα με τις γνωστές πηγές, είναι η πιο παλιά γραπτή μαρτυρία και μαρτυρείται:

1.1. Για πρώτη φορά το έτος 1375⁷ (βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο: Δ'. Ιστορικές μαρτυρίες).

1.2. Επίσης, με την ίδια μορφή μαρτυρείται στα νεότερα χρόνια σε κείμενο του έτους 1904, όπου, ανάμεσα στα άλλα, αναφέρεται: *Οι νέοι της εποχής εκείνης [...] έπαιζον εξερχόμενοι εις την πλησίον της πόλεως Γαβαλιώτισσα*⁸.

1.3. Μετά την απελευθέρωση της Έδεσσας από τον τουρκικό ζυγό (18-10-1912)⁹, μνεία του ονόματος *Γαβαλιώτισσα* γίνεται στην τοπική εφημερίδα *Έδεσσα*, με ημερομηνία 1^η Μαΐου 1919, όπου, σχετικώς με τη μετακόμιση σε νέα θέση του παλαιού νεκροταφείου της Έδεσσας, ανάμεσα στα άλλα, προτείνεται και η μεταφορά του: *εις το γήπεδον κείμενον εις την θέσιν Γαβαλιώτισσα*¹⁰.

1.4. Επίσης, το Σάββατο 15 Ιανουαρίου 1922 στην τοπική εφημερίδα *Νέα Έδεσσα* μαρτυρείται σε χρονογράφημα με τίτλο: *Η Γαβαλιώτισσα πενθεί*, όπου, ανάμεσα στα άλλα, αναφέρεται: *Ευρίσκομαι εις τη Γαβαλιώτισσα*¹¹.

1.5. Ο Έδεσσαίος ιστορικός Ευστάθιος Ι. Στουγιαννάκης, το έτος 1932, ονομάζει την περιοχή με το όνομα *Γαβαλιώτισσα*¹².

1.6. Στα νεότερα χρόνια αυξάνονται οι μαρτυρίες για τη μορφή *Γαβαλιώτισσα*¹³. Μάλιστα, στη βορειοδυτική είσοδο του ομώνυμου ανοιχτού θεάτρου

5. Kravari, *Villes, ό.π.*, σ. 70. Κανονικά, πρέπει να μεταγραφεί ως *Gavaliotissa* και όχι ως *Gaballiotissa* ή *Kabaliotissa*.

6. Subotič G., «Le monastère de la Vierge Mésonisiôtissa», *Recueil des travaux de l'Institut d'Études Byzantines*, Beograd 1987, No XXVI, σ. 169.

7. *Actes de Lavra, ό.π.*, No 146, σ. 103, στίχ. 19, 28, σ. 104, στίχ. 31, No 147, σ. 106, στίχ. 1.

8. Πετρίδης, *Κήρυκος, ό.π.*, σ. 8, σ. 26. Τα αναφερόμενα γεγονότα χρονικώς αποδίδονται κατά τους 18ο και 19ο αιώνες.

9. Σταλίδης Κ. Γ., *Η Έδεσσα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, 14ος αι.-1912, τ. 1*, Έδεσσα 1988, σ. 225-260.

10. «Η μεταφορά του Νεκροταφείου», εφ. *Έδεσσα*, φ. 9 (01-05-1919), σ. 5.

11. «Η Γαβαλιώτισσα πενθεί», εφ. *Νέα Έδεσσα*, φ. 29 (15-01-1922), σ. 1.

12. Στουγιαννάκη Ε. Ι., *Έδεσσα η Μακεδονική, ό.π.*, σ. 29, 41.

13. Βλ., Τουσίμης Γ., «Γαβαλιώτισσα», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1358 (16-09-1989), Τουσίμης Γ., «Γαβαλιώτισσα. Ετυμολογική μελέτη», *Γαβαλιώτισσα 94*, 1-4 Σεπτεμβρίου. Δήμος Έδεσσας. Δημοτική Επιχείρηση «Καταρράκτες» Έδεσσας, Έδεσσα 1994, σ. 16, «Η ιστορία του ανοιχτού θεάτρου Γαβαλιώτισσας», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1649 (08-04-1995), σ. 4, Σιδηρόπουλος Ν. Α., «Στη γιορτή του Σωτήρος», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1719 (10-08-1996), σ. 3, Γερεμτζέ Λ., «Η περιοχή της Γαβαλιώτισσας», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1765 (28-06-1997), σ. 6, «Παλιές πρωτομαγιάτικες μέρες», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1705 (04-05-1996), σ. 6, «Συνάντηση αποδήμων στη Γαβαλιώτισσα», εφ. *Έδεσσα*

της πόλης, το οποίο βρίσκεται στην ομώνυμη περιοχή, αναφέρεται: ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΑΜΦΙΘΕΑΤΡΟ ΓΑΒΑΛΙΩΤΙΣΣΑΣ.

2. Η μορφή *Γκαβαλιώτισσα* (*Gavaljótisa*) κυριαρχούσε στον καθημερινό προφορικό λόγο των παλαιών Εδεσσαίων και έτσι μεταφερόταν σχεδόν στον τοπικό τύπο¹⁴. Επίσης, αναφέρεται και στον γραπτό λόγο. Ενδεικτικώς αναφέρουμε τα παρακάτω παραδείγματα:

2.1. Την Παρασκευή 27 Αυγούστου 1921 στην τοπική εφ. *Νέα Έδεσσα* αναφέρεται: *Την ημέραν της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος ευστήθη επιτροπή δια την συλλογήν εράνων προς ανέγερσιν ναού της Μεταμορφώσεως εις τον λόφον της Γκαβαλιώτισσας οπότε και συνελέγη προχείρως σεβαστόν ποσόν εις χρήμα και υλικόν, ξυλείαν και άσβεστον. Μέχρι σήμερον το ποσόν το οποίον συνέλεξεν η επιτροπή ανέρχεται εις πέντε χιλιάδας δραχμών¹⁵.*

2.2. Την Παρασκευή 10 Σεπτεμβρίου 1921 στην εφ. *Νέα Έδεσσα* αναφέρεται: *Προχθές Τετάρτη έγεινε η τελετή της καταθέσεως του θεμελίου λίθου του ναυδρίου της Μεταμορφώσεως (Γκαβαλιώτισσας), υπό του Μητροπολίτου¹⁶ Εδέσσης¹⁷.*

2.3. Ο Εδεσσαίος λόγιος Ε. Δ. Γιούσμης σε άρθρο του στην εφ. *Νέα Έδεσσα*, με ημερομηνία 10 Σεπτεμβρίου 1921, ανάμεσα στα άλλα, αναφέρει: *Έν τῇ ὁδῷ Έγνατίας υπάρχει ἡ θέσις Γκαβαλιώτισσα [...]*¹⁸.

2.4. Την Παρασκευή 17 Σεπτεμβρίου 1921 στην εφ. *Νέα Έδεσσα* αναφέρεται: *Εις παλαιότερους χρόνους, οπότε η πόλις μας δεν είχε την σημερινήν μορφήν και έκτασιν η θέσις του νεκροταφείου μας ήτο ανεκτή μολονότι και τότε είχε ριφθή εις το μέσον μία ιδέα μεταφοράς αυτού εις την ΒΑήν πλα-*

σαϊκή, φ. 1718 (03-08-1996), σ. 1, «Πανηγυρίζει στη Γαβαλιώτισσα το ξωκλήσι της Μεταμόρφωσης», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1718 (03-08-1996), σ. 1, «Το πανηγύρι στη Γαβαλιώτισσα», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1822 (01-08-1998), σ. 4. Ως *Γαβαλιώτισσα* την δέχεται, το έτος 1993, και ο Εδεσσαίος νομικός Γ. Ι. Μίντσης (Μίντση Ι. Γ., *Ιστορία της Έδεσσας*, ό.π., σ. 98-99). Βλ. γενικώς και στις εδεσσαϊκές εφημερίδες *Εδεσσαϊκή*, *Πρωινή*, *Εδεσσαίος* (passim).

14. «Είχε συλλάβει την ιδέα για το θέατρο στην Γκαβαλιώτισσα», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1569 (25-09-1993), σ. 4, Σταλίδης Κ. Γ., *Οι συντεχνίες και τα επαγγέλματα στην Έδεσσα την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Έδεσσα 1974, σ. 58. Βλ. ενδεικτ. στις εδεσσαϊκές εφημερίδες *Εδεσσαϊκή*, *Πρωινή* (passim).

15. «Νέα εκκλησία», εφ. *Νέα Έδεσσα*, φ. 09 (27-08-1921), σ. 4, βλ. και εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1618 (03-09-1994), σ. 6.

16. Πρόκειται για τον μητροπολίτη Εδέσσης Κωνστάντιο (26-06-1912 έως 13-10-1922 και 05-02-1924 έως 05-06-1941).

17. «Θεμέλιος λίθος», εφ. *Νέα Έδεσσα*, φ. 11 (10-09-1921), σ. 3, βλ. και εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1667 (12-08-1995), σ. 6.

18. Γιούσμης Ε. Δ., «Ολίγα τινά περί αλώσεως της Εδέσσης υπό των Τούρκων», εφ. *Νέα Έδεσσα*, έτ. Α', φ. 11 (10-9-1921), σ. 3.

τείαν της Γκαβαλιώτισσας, ήτις δεν επραγματοποιήθη¹⁹.

2.5. Την Κυριακή 10 Οκτωβρίου 1921 στην εφ. *Νέα Έδεσσα* αναφέρεται: *Το χωρίον τούτο²⁰ προ της Ελληνικής Επανάστασεως ηρίθμει 80 οικίας και είχε τότε προϊστάμενον τον δραστήριον Στώϊου, όστις, χάριν του σημάντρου της Εκκλησίας, εφρονεύθη υπό των Τούρκων ουχί μακρά της Γκαβαλιώτισσας²¹.*

2.6. Τον Απρίλιο του έτους 1933 σε εδεσσαϊκή εφημερίδα αναφέρεται: *Φέρεται εις γνώσιν του κοινού της πόλεως Εδέσσης ότι την 1^{ην} Μαΐου θέλει λειτουργήσει το εξωκλήσιον της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος εις την εξοχικήν τοποθεσίαν Γκαβαλιώτισσαν. Προσκαλούνται, υπό της Εκκλησιαστικής Επιτροπής, οι φιλέοργοι και οι λάτραι της φύσεως όπως προσέλθωσιν ίνα εορτάσωσι και εφέτος την Πρωτομαγιάν εις την πανίσκιον ενήλιον τοποθεσίαν Γκαβαλιώτισσαν²².*

2.7. Γενικώς, η μορφή Γκαβαλιώτισσα αναφέρεται και στον καθημερινό προφορικό, αλλά και στον γραπτό λόγο επανειλημμένως²³.

3. Η μορφή *Κ α β α λ ι ώ τ ι σ σ α* (*Καβαλιώτιστα*) αναφέρεται και στον προφορικό και στον γραπτό λόγο. Ενδεικτικώς αναφέρουμε τα παρακάτω παραδείγματα:

3.1. Στην εδεσσαϊκή εφημερίδα *Θάρρος*, με ημερομηνία 4 Μαΐου 1930, αναφέρεται: *Η πρωτομαγιά εορτάσθη και φέτος, όπως κάθε χρόνο, παρ' όλην την μαστίζουσαν κρίσιν. Ο κόσμος όλος εξεχύθη στην Καβαλιώτισσαν για να απολαύσει την εξοχήν, την ωραίαν φύσιν. Ολόκληρος η έκτασις της Καβαλιώτισσας εγένευσεν από κόσμον διαφόρων τάξεων²⁴.*

3.2. Στην ίδια εφημερίδα *Θάρρος*, με ημερομηνία 10 Αυγούστου 1930, αναφέρεται: *Την παρελθούσαν Τετάρτην εορτήν του Σωτήρος, όλος ο κόσμος της Εδέσσης εξέδραμεν στην Καβαλιώτισσαν²⁵.*

3.3. Σε φωτογραφία (κάρτ-ποστάλ) της δεκαετίας 1950, όπου φωτογραφίζεται η κεντρική οδός 25^{ης} Μαρτίου της Έδεσσας προς τη βόρεια έξοδο της πόλης, αναφέρεται: *Έδεσσα – Προς την Καβαλιώτισσα²⁶.*

19. «Το νεκροταφείον μας και πάλιν», εφ. *Νέα Έδεσσα*, φ. 12 (17-09-1921), σ. 1.

20. Πρόκειται για το σημερινό χωριό της Έδεσσας Κλησοχώρι (παλαιά Τσαρκόβιανη).

21. Γιούσημης Ε. Δ., «Τα περί την Έδεσσαν χωρία», εφ. *Νέα Έδεσσα*, φ. 15 (10-10-1921), σ. 2.

22. εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1701 (06-04-1996), σ. 6.

23. Βλ. γενικώς και στις εδεσσαϊκές εφημερίδες *Εδεσσαϊκή*, *Πρωινή* (passim).

24. εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1863 (15-05-1999), σ. 8.

25. εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1769 (26-07-1997), σ. 6, εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1833 (17-10-1998), σ. 8, βλ. και Radošević N. - Subotić G., «Bogorodica Gaballiotissa u Vodenu», ό.π., σ. 228, βλ. επίσης και στις εδεσσαϊκές εφημερίδες *Εδεσσαϊκή*, *Πρωινή* (passim).

26. Εφημ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1857 (03-04-1999), σ. 9.

3.4. Σε αχρονολόγητο χάρτη του ΓΕΣ και σε κλίμακα 1:50.000 καταγράφεται η μορφή *Παναγία Καβαλιώτισσα*²⁷.

3.5. Στην ιδρυτική επιγραφή που υπάρχει στο ομώνυμο *Δημοτικό Αμφιθέατρο Γαβαλιώτισσας*, με ημερομηνία 29 Ιουνίου 1985, ανάμεσα στα άλλα αναφέρεται: *ΥΠΑΙΘΡΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΒΑΛΙΩΤΙΣΣΑΣ*²⁸.

3.6. Ο Έδεσσαίος Ν. Α. Σιδηρόπουλος σε χρονογράφημά του στην τοπική εφ. *Έδεσσαϊκή*, με ημερομηνία 19 Αυγούστου 1989, αναφέρει στον τίτλο *Για τη λέξη Καβαλιώτισσα* και χρησιμοποιεί στο κείμενό του τη γλωσσική αυτή μορφή άλλες τέσσερις φορές²⁹.

3.7. Σε αγγελτήριο προγράμματος θρησκευτικής πανηγύρεως του έτους 1993 αγγέλεται: *Την Παρασκευή 6 Αυγούστου 1993 πανηγυρίζει το Ιερόν Εξωκκλήσιον ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΚΑΒΑΛΙΩΤΙΣΣΑΣ*.

3.8. Στην εφημερίδα *Έδεσσαϊκή*, με ημερομηνία 21 Αυγούστου 1993, αναφέρεται: *Ξέρετε ότι στην Καβαλιώτισσα υπάρχει ένας λείος γλυστερός βράχος, για τον οποίο λέγεται πως όποιος γλυστρήσει τρεις φορές, πάει ... παντρεύεται εντελώς*³⁰.

3.9. Εκτός από τις παραπάνω ενδεικτικές μαρτυρίες, το όνομα *Καβαλιώτισσα* αναφέρεται σποραδικά και από τις τοπικές εφημερίδες³¹, αλλά και από τους συγγραφείς³².

4. Η μορφή *Γκαβαλιώτισσα* (*Gavaljótica*) δεν ακούγεται³³.

Για τη μορφή *Γκαβαλιώτισσα* γίνεται μνεία στους κώδικες της τότε Ιεράς Μητροπόλεως Βοδενών, ως εξής:

4.1. Σε πρακτικό των ετών 1892-1894 αναφέρεται: *Εργολάβον Φλόριο από πώλησιν πετρών εκ Γκαβαλότισσας γρ[όσια] 1188*³⁴.

27. Σταλίδης Κ. Γ., «Οι ιεροί ναοί της Αγίας Σοφίας και Παναγίας Γαβαλιώτισσης στην Έδεσσα. Ιστορική συμβολή και συγκριτική θεώρηση», *Πρακτικά, ό.π.*, σ. 202.

28. Σταλίδης Κ. Γ., «Οι ιεροί ναοί της Αγίας Σοφίας και Παναγίας Γαβαλιώτισσης στην Έδεσσα. Ιστορική συμβολή και συγκριτική θεώρηση», *Πρακτικά, ό.π.*, σ. 205.

29. Σιδηρόπουλος Α. Ν., «Για τη λέξη "Καβαλιώτισσα"», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1354(19-08-1989), σ. 1.

30. «Βράχος που ... παντρεύει», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1564 (21-08-1993), σ. 5.

31. «Φολκλορική βραδύα στην Καβαλιώτισσα», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1251 (05-09-1987), σ. 1, «Παλιές Πρωτομαγιάτικες μέρες», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1705 (04-05-1996), σ. 6-7, βλ. γενικώς και στις έδεσσαϊκές εφημερίδες *Έδεσσαϊκή*, *Πρωινή* (passim).

32. Μίντση Γ. Ι., *80 χρόνια ελεύθερη Έδεσσα 1912-1992. Σύγχρονη Ιστορία της πόλης και της περιοχής. Δήμος Έδεσσας*, Έδεσσα 1992, σ. 91.

33. Γερεμτζέ Λ., «Η περιοχή της Γαβαλιώτισσας», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1765 (28-06-1997), σ. 6. Ο Λ. Γερεμτζές όμως, όταν τον ρώτησα για τη συγκεκριμένη μορφή «Γκαβαλιώτισσα», που αναφέρεται στο παραπάνω άρθρο του (σ. 7), μου ανέφερε ότι ήταν τυπογραφικό λάθος (30-04-1999).

34. Κώδιξ της σχολής, φ. 62β (1892-1894).

4.2. Επίσης, σε άλλο πρακτικό με ημερομηνία 29 Ιανουαρίου 1897 η λέξη αναφέρεται ως *Γκαβαλιώτισσα*³⁵.

5. Η μορφή *Βαγκαλιώτισσα* (*Vagalíotisa*) αναφερόταν σπανίως, ως παιγνιώδης μορφή, στα παιχνίδια τους από τα παιδιά³⁶.

Τα τελευταία χρόνια τείνει πια να καθιερωθεί και πάλι η μορφή *Γαβαλιώτισσα*, όπως τονίζεται και σε σχετικό δημοσίευμα της τοπικής εφημερίδας *Εδεσσαϊκή*, με ημερομηνία 17 Αυγούστου 1996, όπου, ανάμεσα στα άλλα, αναφέρεται: [...] *Οι παλιοί Εδεσσαίοι επιμένουν στο Γκαβαλιώτισσα, έτσι όπως έμεινε από τους παππούδες και τους προπαπούδες, παρ' όλο που επίσημα έχει πια καθιερωθεί ως Γαβαλιώτισσα [...]*³⁷.

Β'. Θέση

Το τοπωνύμιο *Γαβαλιώτισσα* εκτείνεται στις βορειοανατολικές παρυφές της πόλης και ο χώρος του περικλείεται στα εξής περίπου όρια³⁸:

1. Ως ευρύτερη περιοχή με το όνομα *Γαβαλιώτισσα* εννοείται ο χώρος, ο οποίος εκτείνεται περίπου ανάμεσα στην Έδεσσα και το χωριό-προάστειο της πόλης Κλησοχώρι (παλαιά Τσαρκόβιανη)³⁹. Ειδικότερα: προς νότον φτάνει μέχρι τη σιδηροδρομική γραμμή Έδεσσας - Θεσσαλονίκης, προς βορράν μέχρι τις παρυφές του χωριού Κλησοχώρι, προς δυσμάς μέχρι την δημοσία οδό Έδεσσας - Αριδαίας και προς ανατολάς μέχρι τη χαράδρα και τον χείμαρρο, που υπάρχουν εκεί.

2. Ως στενότερη περιοχή με το όνομα *Γαβαλιώτισσα* εννοείται ο χώρος, ο οποίος οριοθετείται περίπου ως εξής: προς νότον μέχρι τη σιδηροδρομική γραμμή. Προς δυσμάς και προς ανατολάς οριοθετείται ανάμεσα σε δύο τοπι-

35. Κώδιξ ἀλληλογραφίας Δημογεροντίας, φ. 32β (29-01-1897).

36. Την πληροφορία μου την ανέφερε προφορικά ο Εδεσσαίος Ευστάθιος Θωμά Μπακίρτσης (Έδεσσα 1937), την οποία άκουσε από τον πατέρα του Θωμά Αναστασίου Μπακίρτση (Αγρας 1908 - Έδεσσα 1995).

37. «Λειμώνας του πασά... και Γαβαλιώτισσα», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1720 (17-08-1996), σ. 6.

38. Για τη θέση του τοπωνυμίου Γαβαλιώτισσα στην Έδεσσα, βλ. ενδεικτ. Παπαζώτου Θ., «Ο Θωμάς Πηελιούμποβιτς και η Μαρία Παλαιολογίνα κτήτορες της Παναγίας Γαβαλιωτίσσης στα Βοδενά», *Κληρονομία*, Θεσσαλονίκη 1981, τ. 13, τεύχ. Β', σ. 509-516, Τσιγαρίδας Ευθ. Ν., «Σχετικά με την ονομασία της Παλιάς Μητροπόλεως στην Έδεσσα», *Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη 1984, τ. 24, σ. 257-261, Kravari, *Villes*, ό.π., σ. 70, Radošević N. - Subotić G., «Bogorodica Gaballiotissa u Vodenu», ό.π., σ. 228, 258, Σταλίδης Κ. Γ., «Ο ιερός ναός της Παναγίας της Γαβαλιωτίσσης», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1490 (14-03-1992), σ. 6, Σταλίδης Κ. Γ., «Οι ιεροί ναοί της Αγίας Σοφίας και Παναγίας Γαβαλιωτίσσης στην Έδεσσα. Ιστορική συμβολή και συγκριτική θεώρηση», *Πρακτικά*, ό.π., σ. 202-205, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

39. *Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των δήμων και κοινοτήτων. 37 Νομός Πέλλης*, Αθήνα 1962, σ. 148-149.

κούς χειμάρρους (χαράδρες), που εμπεριέχονται στην ευρύτερη περιοχή (Β.1) της Γαβαλιώτισσας. Προς βορράν οριοθετείται πολύ πιο κάτω από τις παρυφές του χωριού Κλησοχώρι, αρκετά πιο κάτω ακόμη από τη θέση, όπου έχει ανεγερθεί μνημείο για τον Άγνωστο Παπά και Δάσκαλο, και συγκεκριμένα κάτω από την ασφαλτοστρωμένη οδό, η οποία κοντά περίπου στο τουριστικό περίπτερο του Φυσιολατρικού Ομίλου Έδεσσας (Φ.Ο.Ε) στρίβει δεξιά από τη δημοσία οδό που οδηγεί από Έδεσσα προς Αριδαία, και πορεύεται μέσα στην περιοχή, η οποία ονομάζεται Γαβαλιώτισσα.

Ειδικότερα μάλιστα, κατά μία άποψη, Γαβαλιώτισσα ήταν μόνο το τμήμα που βρίσκεται γύρω από την εκκλησία Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, με τα αιωνόβια πλατάνια και την επιβλητική Βρύση⁴⁰.

Στη στενότερη αυτήν περιοχή (Β.2), που φέρει το όνομα Γαβαλιώτισσα, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας υπήρχε λατομείο, από το οποίο οι Έδεσσαίοι έπαιρναν τις πέτρες (παρόλιθος), για να χτίσουν τα σπίτια τους και τα άλλα δημόσια κτήρια της πόλης (εκκλησίες, σχολεία κ.ά.)⁴¹.

Στον χώρο αυτό (Β.2) έχει ανεγερθεί κατά τα έτη 1921/1922 ο ιερός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος⁴².

Επίσης, κατά το έτος 1921, υπήρξε η σκέψη να μεταφερθεί το νεκροταφείο της πόλης στη νοτιανατολική περιοχή της Γαβαλιώτισσας, χωρίς όμως τελικώς να πραγματοποιηθεί⁴³ (βλ. παραπάνω Α.2.4).

Στον χώρο αυτόν είχε ανεγερθεί το έτος 1985 υπαίθριο ανοιχτό θέατρο⁴⁴, το οποίο και λειτουργεί συνεχώς από τότε μέχρι και σήμερα (1999) κατά τους θερινούς μήνες.

Γενικώς, ο χώρος και παλαιότερα, αλλά και τώρα είναι χώρος αναψυχής και για τους Έδεσσαίους, αλλά και για τους ξένους. Μάλιστα, οι μέρες κατά τις οποίες συγκεντρώνονταν και συγκεντρώνονται ακόμη στην περιοχή αυτή, για να γιορτάσουν, είναι η εορτή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (06 Αυγούστου) και η Πρωτομαγιά⁴⁵. Ακόμη, πολλές από τις ημερήσιες εκδρομές

40. Γερεμτζέ Λ., «Η περιοχή της Γαβαλιώτισσας», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1765 (28-06-1997), σ. 6.

41. Σταλίδης Γ. Κ., «Ο ιερός ναός της Παναγίας Ελεούσας στην Έδεσσα (1817-1944), Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, ΙΣΤ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (26-28 Μαΐου 1995), *Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1966, τ. ΙΣΤ΄, σ. 264-265, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

42. Σταλίδης Κ. Γ., «Οι ιεροί ναοί της Αγίας Σοφίας και Παναγίας Γαβαλιωτίσσης στην Έδεσσα. Ιστορική συμβολή και συγκριτική θεώρηση», *Πρακτικά*, ό.π., σ. 203.

43. «Το νεκροταφείον μας και πάλιν», εφ. *Νέα Έδεσσα*, φ. 12 (17-09-1921), σ. 1.

44. Σταλίδης Κ. Γ., «Οι ιεροί ναοί της Αγίας Σοφίας και Παναγίας Γαβαλιωτίσσης στην Έδεσσα. Ιστορική συμβολή και συγκριτική θεώρηση», *Πρακτικά*, ό.π., σ. 205.

45. «Παλιές Πρωτομαγιάτικες μέρες», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1705 (04-05-1996), σ. 6-7, Γερεμτζέ Λ., «Η Πρωτομαγιά στην παλιά Έδεσσα», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1861(01-05-1999), σ. 8, «Η Πρωτομαγιά κάποτε», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1861(01-05-1999), σ. 9.

των μαθητών των σχολείων πραγματοποιούνται μέχρι και σήμερα (1999) στην περιοχή αυτήν⁴⁶.

Ενδεικτικώς αναφέρουμε ότι ο συγγραφέας Χ. Χ. Πετρίδης, το έτος 1904, ανάμεσα στα άλλα, αναφέρει γι' αυτήν τα εξής: *Οι νέοι της εποχής εκείνης, ανατρεφόμενοι Χριστιανικότερον, ήσαν εν γένει ειλικρινείς και ωμολόγουν τας αρετάς των συνηλίκων. Ανεγνώριζον ευχαρίστως την υπεροχήν των ανδρείων και καλώς γεγυμνασμένων εις τας ασκήσεις και τα παιγνίδια, τα οποία κατά πάσαν Κυριακήν και εορτήν έπαιζον εξερχόμενοι εις την πλησίον της πόλεως Γαβαλιώτισσα, επευφημούντων πολλάκις αυτοίς των παρισταμένων γερόντων*⁴⁷.

Επίσης, στην εδεσσαϊκή εφημερίδα Θάρρος, με ημερομηνία 4 Μαΐου 1930, αναφέρεται για τη γιορτή της πρωτομαγιάς: *Η πρωτομαγιά εορτάσθηκε και φέτος, όπως κάθε χρόνο, παρ' όλην την μαστίζουσαν κρίσιν. Ο κόσμος όλος εξεχύθη στην Καβαλιώτισσα να απολαύσει την εξοχήν, την ωραϊάν φύσιν. Ολόκληρος η έκτασις της Καβαλιώτισσας εγέμισεν από κόσμον διαφόρων τάξεων. Το γλέντι ήτο τρικούβερο. Εγχώρια μουσικά όργανα, φωνόγραφοι, λατέρνες, σκορπούσαν την ευθυμίαν. Τα τραγούδια και οι χοροί δεν σταμάτησαν ουδέ επί στιγμίν. Εις την επιτυχίαν της ανοιξιάτικης εορτής συνέτεινεν πάρα πολύ και η συμμετοχή των εκ Θεσσαλονίκης εκδρομέων*⁴⁸.

Στην περιοχή Γαβαλιώτισσα, εκτός από τα άλλα, υπάρχει μια πέτρα μεγάλη και επικρατεί το παρακάτω έθιμο: *Είναι ένα λησμονημένο έθιμο που το τηρούσαν οι Εδεσσαίοι κυρίως τον Αύγουστο, όταν στο πανηγύρι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (6 Αυγούστου) έσπευδαν στη Γαβαλιώτισσα, για να εκκλησιασθούν στο εκεί παρεκκλήσι. Περνούσαν σχεδόν όλη την ημέρα μέσα στο δάσος, όπου υπήρχε ένα λείο βραχάκι. Πάνω σ' αυτό έτρεχαν να «γλυστηρήσουν», οι ανύπαντροι και οι ανύπαντρες, τρεις φορές. Μ' αυτόν τον τρόπο είχαν πολλές ελπίδες να ζευγαρώσουν μέσα στο χρόνο*⁴⁹.

Για το ίδιο γεγονός στην εδεσσαϊκή εφημερίδα Θάρρος (10-08-1930) αναφέρεται: *Την παρελθούσαν Τετάρτην εορτήν του Σωτήρος, όλος ο κόσμος της Εδέσσης εξέδραμεν στην Καβαλιώτισσα. Πήγε να γλεντίση τη ζωή του, πλούσιοι - φτωχοί καμιά διάκρισις, όλοι διασκεδάσαν. Εφέτος εξαιρετικώς ήταν πολύς ο κόσμος. Άνδρες, παιδιά, γυναίκες, κορίτσια όλοι κυλούσαν στην πέτραν για να παντρευθούν*⁵⁰.

46. Γερεμιτζέ Λ., «Η περιοχή της Γαβαλιώτισσας», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1765 (28-06-1997), σ. 6.

47. Πετρίδης, *Κήρυκος*, ό.π., σ. 8, σ. 26.

48. εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1863 (15-05-1999), σ. 8.

49. «Το βραχάκι της Γαβαλιώτισσας», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1820 (18-07-1998), σ. 7, βλ. και Γερεμιτζέ Λ., «Η περιοχή της Γαβαλιώτισσας», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1765 (28-06-1997), σ. 6.

50. Εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1769 (26-07-1997), σ. 6, εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1833 (17-10-1998), σ. 8.

Στην εφημερίδα *Έδεσσαϊκή*, με ημερομηνία 21 Αυγούστου 1993, αναφέρεται: *Ξέρετε ότι στην Καβαλιώτισσα υπάρχει ένας λείος γλιστερός βράχος, για τον οποίο λέγεται πως όποιος γλιστρήσει τρεις φορές, πάει ... παντρεύεται εντελώς!*⁵¹.

Ακόμη, για την πέτρα αυτή στον χώρο της Γαβαλιώτισσας υπήρχε και η παρακάτω συμπληρωματική παράδοση: *Εδώ επίσης ήταν και η περίφημη γλίστρα, μια μεγάλη γυαλιστερή πέτρα, όπου διασκέδαζαν γλιστρώντας οι μικροί και κάνοντας όνειρα οι άτεκνες γυναίκες. Πίστευαν, σύμφωνα με την παράδοση, ότι αν γλιστρήσουν τρεις φορές, θα γεννήσουν και μάλιστα αγόρι!*⁵².

Γ'. Εδαφική μορφή και εδαφικές αλλοιώσεις της περιοχής του τοπωνυμίου Γαβαλιώτισσα

Δεν έχουμε μαρτυρίες πώς ήταν το τοπίο⁵³ στην περιοχή Γαβαλιώτισσα το έτος 1375, οπότε μαρτυρείται το όνομα για πρώτη φορά.

1. Το έτος 1350, δηλαδή είκοσι πέντε (25) χρόνια πριν από την πληροφορία για τη Γαβαλιώτισσα, έχουμε μια περιγραφή της Έδεσσας από τον αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνό (1292-1383), όταν συγκρούεται με τον Σέρβο Στέφανο Ντουσάν (1331-1355) γύρω από και για την Έδεσσα⁵⁴.

Ο Ιω. Καντακουζηνός πολεμά ο ίδιος το έτος 1350 έξω και μέσα στην Έδεσσα και, επομένως, είναι αυτόπτης μάρτυρας. Άρα, οι πληροφορίες, που μας δίνει είναι άμεσες. Αναφέρει, λοιπόν, για την πόλη και το περιβάλλον της, ανάμεσα στα άλλα, τα παρακάτω: [...] *Αὐτίκα τε ἀπεγίνωσκε τὸ τειχομαχεῖν, οὐ μόνον διὰ τὴν φυσικὴν ὀχυρότητα τῆς πόλεως καὶ τὴν τῶν τειχῶν ὑπὲρ τὸ ἥμισυ γὰρ ὕδασι περικλυζομένη, ἀπρόσιτος ἔστι πολεμίοις διὰ τὴν λίμνην· τὸ δ' ἐπίλοιπον τείχεσιν ὀχυρωτάτοις καὶ πύργοις μεγάλοις, ἔστι δ' ὅπου καὶ φάραγξιν ἀβάτοις περιέχεται [...]*⁵⁵.

Στο περιγραφόμενο από τον Ιω. Καντακουζηνό τοπίο, κρίνοντας και με τα σημερινά δεδομένα, η λίμνη κατελάμβανε το (μισό προς βορράν) βορειοδυ-

51. «Βράχος που ... παντρεύει», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1564 (21-08-1993), σ. 5.

52. Γερεμτζέ Λ., «Η περιοχή της Γαβαλιώτισσας», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1765 (28-06-1997), σ. 6. Για τη Γαβαλιώτισσα, ως χώρο αναψυχής, βλ. ενδεικτ. «Παλιές πρωτομαγιάτικες μέρες», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1705 (04-05-1996), σ. 6-7.

53. Κουκουλάκη Πρ. Χ., «Γεωλογικά και εδαφολογικά στοιχεία της Εδέσσης και της περιοχής», *Έδεσσαϊκά Χρονικά*, Έδεσσα 1975, τεύχ. 8, σ. 34-40.

54. Σταλίδης Κ. Γ., *Η Έδεσσα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 57-94, Μίντση Γ. Ι., *Ιστορία της Έδεσσας*, ό.π., σ. 84-89, Τουσίμης Γ., «Τα βυζαντινά Βοδενά», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1851 (20-02-1999), σ. 10.

55. Καντακουζηνός Ιωάννης, τ. 3, σ. 127 κ.ε.

τικό τμήμα της σημερινής πόλης⁵⁶, ενώ τα αναφερόμενα άβατα φαράγγια βρίσκονταν αριστερά και δεξιά, όπως βλέπουμε προς ανατολάς από το πλάτωμα της πόλης (*Ψηλός Βράχος*): δηλαδή, 1. περιοχές προς *Γαβαλιώτισσα* (εκτάσεις - τοπωνύμια *Καμίρ* και *Γκουράνσκο*) και 2. περιοχές προς *Λόγγον*⁵⁷.

Βεβαίως, ο Ιω. Καντακουζηνός δεν κάνει μνεία καθόλου για το τοπωνύμιο *Γαβαλιώτισσα*, όπως δεν κάνουν μνεία και άλλοι βυζαντινοί συγγραφείς. Όμως, πρέπει να φανταστούμε ότι και κατά την εποχή εκείνη (έτος 1350) η περιοχή αυτή ήταν περίπου ίδια με τα σημερινά δεδομένα, δηλαδή με βλάστηση μεγάλη και δέντρα μεγάλα, κυρίως αυτοφυή πλατάνια.

2. Το έτος 1395, έγινε ένας μεγάλος σεισμός στην Έδεσσα, που είχε ως αποτέλεσμα να μεταβληθεί το τοπίο και το περιβάλλον της Έδεσσας και της περιοχής.

Σε χρονικό της εποχής (κατά το χρονικό διάστημα Σεπτέμβριος 1395 έως Αύγουστος 1396, Ινδικτιώνος 4) το γεγονός αναφέρεται ως εξής:

2.1. *Έτους ςϛδ' ἔγινεν σεισμός και ἐχάλασαν τὰ Βοδενά*⁵⁸.

2.2. *ὅταν ἔγινεν ὁ σεισμός ὁ μέγας και ἐχάλασαν και ἐβυθίσθησαν τὰ Βοδενά ἔτους ςϛδ' 59*.

Τότε, μέσα στη γενική μεταβολή του τοπίου, κατά πάσα πιθανότητα, είχαν σχηματισθεί ή μεταβληθεί και οι σημερινοί Καταρράκτες⁶⁰. Τότε, είναι πολύ πιθανόν να είχε μεταβληθεί εν μέρει και το τοπίο και στην περιοχή *Γαβαλιώτισσα*.

3. Πάντως, εκείνο που είναι βέβαιο, είναι ότι, σύμφωνα με τις νεότερες έρευνες, η Εγνατία οδός ή ο λεγόμενος βασιλικός δρόμος⁶¹, με πορεία από τα δυτικά προς τα ανατολικά [...] *συναντούσε τον σημερινό σιδηροδρομικό*

56. Κακαβογιάννη Ευ., «Προβλήματα εδεσσαϊκής αρχαιολογίας (I)», *Εδεσσαϊκά Χρονικά*, Έδεσσα 1976, τεύχ. 10, σ. 16-44, Σταλίδης Κ. Γ., *Η Έδεσσα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, ο. π., σ. 168.

57. Σταλίδης Κ. Γ., *Η Έδεσσα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, ο. π., σ. 172.

58. Schreiner P., *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, Wien 1975, τ. I, σ. 530, Χρονικόν 69, II, 7, βλ. και τ. II, Wien 1977, σ. 358.

59. Schreiner P., *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, Wien 1979, τ. III, σ. 151, Χρονικόν 60α, II, 7.

60. Grisebach A., *Reise durh Rumelien und nach Brussa im jahre 1839*, Göttingen 1841, σ. 91-100, Στουγιαννάκη Ε. Ι., *Ιστορία των Καταρρακτών Εδέσσης*, εν Εδέσση 1923, σ. 11-26, Κακαβογιάννης Ευ. Χ., «Προβλήματα εδεσσαϊκής αρχαιολογίας (I)», *Εδεσσαϊκά Χρονικά*, Έδεσσα 1976, τεύχ. 10, σ. 16-44, Στοϊδης Νικ., «Ο γεωλογικός σχηματισμός του οροπεδίου Εδέσσης», *Εδεσσαϊκά Χρονικά*, Έδεσσα 1976, τεύχ. 10, σ. 13-15, Σταλίδης Κ. Γ., *Κάπως έτσι*, Έδεσσα 1980, σ. 15-19, Σταλίδης Κ. Γ., *Η Έδεσσα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 206-212.

61. Každan A. P., «Dva pozdnevizantijskih akta iz sobranija P. I. Sevastjanova», *Vizantijskij Vremennik*, Moskva - Leningrad 1949, τ. 2/27, σ. 318, στίχ. 318-319.

σταθμό της Έδεσσας και, αφήνοντας στα αριστερά του τους πευκώνες της «Παναγίας Γαβαλιωτίσσης», κατηφόριζε στην πεδιάδα, ακολουθώντας την περίμετρο της αρχαίας πόλης από τα βορειοδυτικά [...]»⁶². Κι ακόμη, Η Εγνατία οδός από τα νηώματα της «Παναγίας Γαβαλιωτίσσης» κατηφόριζε στην πεδιάδα ακολουθώντας την αριστερή όχθη ενός χειμάρρου και περνώντας μπροστά από τον λόφο όπου είναι κτισμένο το παρεκκλήσι του Αγίου Λουκά⁶³.

4. Η διαμόρφωση του τοπίου της περιοχής Γαβαλιώτισσα, ώστε να εξελιχθεί στη σημερινή του μορφή (1999), άρχισε πριν από τον πόλεμο του 1940, όταν ο τότε δασάρχης της πόλης επιστράτευσε όλη τη νεολαία της Έδεσσας και ξεκίνησε μια εκστρατεία αναδάσωσης όλης της περιοχής, που σήμερα τη λέμε Γαβαλιώτισσα⁶⁴. Κατά την αναδάσωση αυτή είχαν φυτευτεί πεύκα, τα οποία σώζονται μέχρι σήμερα (1999).

5. Σήμερα (1999) το τοπίο στην περιοχή Γαβαλιώτισσα είναι επικλινές, με μια κατωφέρεια ομαλή από βορρά προς νότο [...] με τα πανύψηλα πλατάνια πάνω, τις παπαρούνες κάτω και πέρα στον κάμπο τις ανθισμένες αμυγδαλιές και κερασιές [...]»⁶⁵, με πολλά πεύκα και άλλα αυτοφυή δέντρα, θάμνους και παντοειδή φυτά.

Δ'. Ιστορικές μαρτυρίες

1. Η πιο παλιά μαρτυρία για τη λέξη Γαβαλιώτισσα, σύμφωνα με τις γνωστές πηγές, αναφέρεται το έτος 1375, όπως προκύπτει από τα παρακάτω:

Στο χρονικό διάστημα περίπου μετά το έτος 1360/61 έως και το έτος 1367 η Έδεσσα είναι *τοπαρχία*⁶⁶.

Άρχοντες της *τοπαρχίας* αυτής, στο χρονικό αυτό διάστημα, είναι ο «δεσπότης» Θωμάς Κομνηνός Πρεάλυμπος ή Πρεάλιμπος ή Πρελιούμποβιτς (1342-23 Δεκεμβρίου 1385) και η γυναίκα του βασίλισσα Μαρία Αγγελίνα

62. Gounaropoulou L. - Hatzopoulos M. B., «Les milliaires de la voie Egnatienne entre Heraklee des Lyncestes et Thessalonique», *Μελετήματα* 1, Athens 1985, σ. 40. Για τους δρόμους στην Έδεσσα, βλ. ενδεικτ. Σταλίδης Γ. Κ., «Δρόμοι στην Έδεσσα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας σύμφωνα με τις μαρτυρίες περιηγητών», ΙΗ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (31 Μαΐου - 1 Ιουνίου 1997), *Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 51-65.

63. Gounaropoulou L. - Hatzopoulos M. B., «Les milliaires de la voie Egnatienne entre Heraklee des Lyncestes et Thessalonique», *Μελετήματα* 1, Athens 1985, σ. 47. Το εκκλησάκι του Αγίου Λουκά βρίσκεται στην περιοχή Λόγγος της Έδεσσας και τα εγκαίνιά του είχαν γίνει την Κυριακή 25 Ιουλίου 1921 (εφ. *Νέα Έδεσσα*, φ. 04 (23-07-1921), σ. 4, φ. 05 (30-07-1921), σ. 2).

64. Γερεμτζέ Λ., «Η περιοχή της Γαβαλιώτισσας», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1765 (28-06-1997), σ. 6.

65. «Παλιές πρωτομαγιάτικες μέρες», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1705 (04-05-1996), σ. 6.

66. *Actes de Lavra*, ό.π., No 146, σ. 103, στίχ. 17, βλ. και, Lascaris Michel, «Deux "chryso-bulles" serbes pour Lavra», *Hilandarski Zbornik*, Beograd 1966, τ. 1, σ. 9.

Δούκαινα Παλαιολογίνα (1351-28 Δεκεμβρίου 1394), όπως αναφέρεται σε σωζόμενο έκδοτήριο έγγραφον ή έκδοτήριο γράμμα τους, το οποίο έχει χρονολογία Μάιος του έτους 1375. Σ' αυτό, ανάμεσα στα άλλα, τονίζονται και τα παρακάτω: [...] *αὐθεντευόντων ἡμ(ῶν) τὴν τοπαρχίαν πᾶσαν κ(αί) τοῦ θεοφρουρήτου κάστρου τῶν Βοδενῶν [...]*⁶⁷.

Σύμφωνα μ' αυτό το έκδοτήριο έγγραφον, κατά το παραπάνω χρονικό διάστημα (1360/61 έως 1367), ανεγείρουν στην Έδεσσα *ἐκ βάθρων*⁶⁸ ιερό ναό [...] *εἰς τὸ ὄνομα τῆς Πανυπεράγνου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς ἐπονομαζομένης Γαβαλιωτίσσης [...]*⁶⁹.

Το έτος 1367 ο Θωμάς Κομνηνός Πρελιούμποβιτς και η Μαρία Αγγελίνα Δούκαινα Παλαιολογίνα εγκαθίστανται στα Ιωάννινα⁷⁰ και από εκεί, σύμφωνα με το παραπάνω έκδοτήριο γράμμα, τον αφιερώνουν, μαζί με άλλα διάφορα μέρη, κτήματα και αντικείμενα, στην Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους⁷¹.

Από το κατάστιχον με τα περιουσιακά στοιχεία, το οποίο συνοδεύει το παραπάνω έκδοτήριο γράμμα, πληροφορούμαστε ότι ο ιερός αυτός ναός είναι καθολικό ιεράς μονής, όπως αναφέρεται σχετικώς: [...] *Εἰσὶν ἄπερ εὐρίσκονται εἰς τὸ μοναστήριον εἰς τὴν Γαβαλιωτίσσαν τὰ Βοδενά [...]*⁷².

2. Ακόμη, πληροφορούμαστε ότι ο ιερός ναός της Παναγίας Γαβαλιωτίσσης είχε ανεγερθεῖ σε χώρο, ο οποίος ανήκε παλαιότερα στον πρωτοβεστιάριο Άγγελο Παλαιολόγο κυρ Ανδρόνικο (1282-1326/28), ο οποίος είναι ο προπάππος της Μαρίας Αγγελίνας Δούκαινας Παλαιολογίνας. Απ' αυτόν είχε κληρονομήσει τον χώρο, όπως αναφέρεται σχετικώς στο παραπάνω έκδοτήριο γράμμα, όπου, ανάμεσα στα άλλα, τονίζονται και τα παρακάτω: «[...] *ὄς [ναός] ἐστὶν εἰς τόπον κληρονομικόν ἡμῶν, ἦγον τοῦ προπάππου τῆς*

67. *Actes de Lavra*, ὁ.π., σ. 103, στίχ. 17-18. Για την πόλη-κάστρο βλ. Σταυρίδου-Ζαφράκα Αλκμήνη, «Βοδηνά, μια βυζαντινή πόλη-κάστρο της Μακεδονίας», Α' Πανελλήνιο Επιστημονικό Συμπόσιο Η Έδεσσα και η περιοχή της Ιστορία και Πολιτισμός (Έδεσσα, 4, 5 και 6 Δεκεμβρίου 1992), *Πρακτικά*, Έδεσσα 1995, σ. 165-178.

68. *Actes de Lavra*, ὁ.π., σ. 103, στίχ. 27-28.

69. *Actes de Lavra*, ὁ.π., σ. 103, στίχ. 19, βλ. και στίχ. 28.

70. Μουστοξύδου Ανδρέου, «Ιστορικό Κομνηνού μοναχού και Πρόκλου μοναχού», *Ελληνομνήμων*, σ. 489 κ.ε., Βρανούση Λ. Ι., *Χρονικά της μεσαιωνικής και τουρκοκρατούμενης Ηπείρου*, Ιωάννινα 1962, σ. 85 κ.ε., Estopañan Sebastian Cirac, *Bizancio y España. El legado de la basiliisa Maria y de los despotas Thomas y Esaú de Ioannina*, Barcelona 1943. Για τη σερβοκρατία στην Έδεσσα, βλ. ενδεικτ. Σταλίδης Κ. Γ., *Η Έδεσσα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, ὁ.π., σ. 57-94, όπου και σχετική βιβλιογραφία, Μίντση Γ. Ι., *Ιστορία της Έδεσσας*, ὁ.π., σ. 84-89, Nicol D. M., *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου 1267-1479*, Αθήνα 1991, σ. 201-219, όπου και σχετική βιβλιογραφία, Ξυγγόπουλος Α., «Νέαι προσωπογραφίαι της Μαρίας Παλαιολογίνας και του Θωμά Πρελιούμποβιτς», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Δ' (1964-1965), σ. 53 κ.ε.

71. *Actes de Lavra*, ὁ.π., σ. 103, στίχ. 26.

72. *Actes de Lavra*, ὁ.π., σ. 106, στίχ. 1.

βασιλείας ἡμῶν τοῦ αἰοιδήμου [sic] ἐκείνου πρωτοβεστιαρίου⁷³ Ἀγγέλου τοῦ Παλαιολόγου κῦρ Ἀνδρονίκου [...]»⁷⁴.

Μέσα σ' αυτόν τον τόπον, στον οποίον είχε ανεγερθεί ο ιερός ναός της Παναγίας Γαβαλιωτίσσης, συμπεριλαμβάνονταν και άλλες περιοχές, κτήματα και πράγματα, τα οποία αφιερώνονται στην Ι. Μ. Λαύρα μαζί με την ιερά μονή Παναγία Γαβαλιώτισσα⁷⁵.

3. Επίσης, εκτός από τα παραπάνω, και άλλα περιουσιακά στοιχεία της οικογένειας των Παλαιολόγων, που βρίσκονταν στην Έδεσσα, έχουν δωρηθεί απ' αυτούς παλαιότερα και στην Ιερά Μονή Βατοπεδίου του Αγίου Όρους⁷⁶. Έτσι, Στο αρχείο της Μονής του Βατοπεδίου του Αγίου Όρους υπάρχει χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως Ανδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (1328-1341), το οποίο μας πληροφορεί για την βατοπεδινή περιουσία μέσα στην πόλη της Έδεσσας. Το χρυσόβουλο υπογράφεται τον Μάιο του έτους 1329 και με αυτό ο Ανδρόνικος δωρίζει στη Μονή Βατοπεδίου προσωπικές του κτήσεις στην πόλη: α. ένα πανδοχείο, β. τέσσερεις νερόμυλους, γ. ένα αμπέλι, δ. ένα περιβόλι και ε. ένα μισθωμένο σπίτι μέσα στο κάστρο⁷⁷.

Επομένως, όλες οι σωζόμενες μαρτυρίες αναφέρουν ότι τόσο η περιοχή Γαβαλιώτισσα, όσο και πολλά άλλα μέρη και κτήματα της Έδεσσας και της περιοχής ανήκουν στην οικογένεια των Παλαιολόγων.

Ε'. Οι μέχρι τώρα προτάσεις για την ετυμολογία του ονόματος Γαβαλιώτισσα

Ε.1. Προταθείσες ετυμολογίες

Για την ετυμολογία του ονόματος Γαβαλιώτισσα, απ' όσο γνωρίζουμε, υπάρχουν μέχρι τώρα τρεις προτάσεις:

1.1. Ο Εδεσσαίος λόγιος Ε. Δ. Γιούσσης σε κείμενό του στην εφ. *Νέα Έδεσσα*, με ημερομηνία 10 Σεπτεμβρίου 1921, αναφέρει ότι *Γκαβαλιώτισσα*

73. Ο πρωτοβεστιαρίος στο Βυζάντιο είναι ανώτερος αυλικός, υπεύθυνος για τη βασιλική ματιοθήκη (βεστιαρίο) (*Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, Αθήνα 1992, τ. 51, σ. 418-419).

74. *Actes de Lavra*, ό.π., σ. 103, στίχ. 29-30.

75. *Actes de Lavra*, ό.π., No 146, σ. 104, στίχ. 31-47.

76. Σμυρνάκη Γερασίμου, *Το Άγιον Όρος*, Καρτές Αγίου Όρους 1988 (φωτ. επανέκδοση), σ. 430, Θεοφίλου Βατοπαιδινού, «Χρονικόν περί της Ιεράς και Σεβασμίας Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου Αγίου Όρους», *Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη 1972, τ. 12, σ. 95.

77. Παπαδάκη Κ., «Η αθωνική παρουσία στην περιοχή της Ι. Μ. Εδέσσης, Πέλλης και Αλμωπίας» (εργασία ανέκδοτη), Regel W., *Χρυσόβουλα και γράμματα της εν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει Ἄθω ιεράς και σεβασμίας μεγίστης μονῆς Βατοπεδίου*, Saint Petersburg 1988.

είναι η Παναγία η [...] έλεούσα τούς γκαβούς [...]»⁷⁸, δηλαδή τους τυφλούς, και το δικαιολογεί ως εξής: [...] 'Εν τῇ ὁδῷ Ἐγνατίας ὑπάρχει ἡ θέσις Γκαβλιώτισσα (ἡ έλεούσα τούς γκαβούς) διότι ἐκεῖ προσήρχοντο τυφλοὶ ἐπαίται ἐπαιτοῦντες ἀπὸ τούς διαβάτας. Ἡ Ἐγνατία ὁδός, ἥς σώζονται λιθόστρωτοι καὶ γέφυραι, ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων Χατζηχάρ ἰσουλού (ὁδός τῶν προσκυνητῶν), διότι ἐντεῦθεν μετέβαινον Χριστιανοὶ τε καὶ Τούρκοι εἰς τούς ἁγίους τόπους [...]»⁷⁹.

Ο Ε. Δ. Γιούσης τοποθετεί δηλαδή την περιοχή Γαβαλιώτισσα στις παρυφές της Εγνατίας οδού, η οποία περνούσε και από την Έδεσσα⁸⁰.

1.2. Ο Έδεσσαίος φιλόλογος Ν. Α. Σιδηρόπουλος σε χρονογράφημά του στην εφ. *Έδεσσαϊκή*, με ημερομηνία 19 Αυγούστου 1989, αναφέρει, ανάμεσα στα άλλα, και τα εξής: Αλλά και για τη λέξη «Καβαλιώτισσα» λέγεται ότι δικαιολογείται η γραφή της επειδή ο κόσμος φανταζότανε την Παναγία της περιοχής έφιππη, καβάλα στο τετράποδο και προτείνει μάλιστα στο ίδιο κείμενο τα εξής: Η λαϊκή παράδοση έτσι διατήρησε αυτό το τοπωνύμιο και γι' αυτό νομίζω ότι πρέπει να χρησιμοποιούμε αναλλοίωτη τη λέξη Καβαλιώτισσα και όχι τη γλωσσική μορφή Γκαβαλιώτισσα⁸¹.

1.3. Ο Έδεσσαίος ιστορικός Γεώργιος Τουσίμης, με αφορμή το παραπάνω χρονογράφημα του Ν. Α. Σιδηρόπουλου, προσπαθώντας να ετυμολογήσει το τοπωνύμιο Γαβαλιώτισσα, σε κείμενό του στην εφ. *Έδεσσαϊκή*, με ημερομηνία 16 Σεπτεμβρίου 1989, αναφέρει, ανάμεσα στα άλλα, και τα εξής: Όσον αφορά την ετυμολογία της λέξεως, σαφώς πρέπει να της αποδώσουμε βυζαντινή προέλευση. Πολλά δε στοιχεία πείθουν ότι έχει ετυμολογική σχέση με το όνο-

78. Γιούσης Ε. Δ., «Ολίγα τινά περί αλώσεως της Εδέσσης υπό των Τούρκων», εφ. *Νέα Έδεσσα*, έτ. Α', φ. 11 (10-9-1921), σ. 3, βλ. και Σιδηρόπουλος Α. Ν., «Για τη λέξη «Καβαλιώτισσα»», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1354 (19-08-1989), σ. 1. Η λ. γκαβός προέρχεται από τη ρουμανική λ. gavu < λατ. canus = κοίλος (Ανδριώτη Ν. Π., *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 67). Κατά μίαν άλλη άποψη προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη σκαμβός «στραβός» (Φλώρος Α. Θ., *Νεοελληνικό Ετυμολογικό και Ερμηνευτικό Λεξικό*, Αθήνα 1980, σ. 100).

79. Γιούσης Ε. Δ., «Ολίγα τινά περί αλώσεως της Εδέσσης υπό των Τούρκων», εφ. *Νέα Έδεσσα*, έτ. Α', φ. 11 (10-9-1921), σ. 3.

80. Hammond N. L. G. - Hatzopoulos M. B., «The Via Egnatia in Western Macedonia, Part II: The Via Egnatia from Mutatio Ad Duodecimum to Civitas Edessa», *American Journal of Ancient History*, 8 (1983) 48-53, Gounaropoulou L. - Hatzopoulos M. B., «Les milliaires de la voie Egnatienne entre Heraklee des Lyncestes et Thessalonique», *Μελετήματα* 1, Athens 1985, σ. 40-52, 81-82, Zachariadou Elisabeth, *The Via Egnatia under Ottoman Rule*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Για τους δρόμους στην Έδεσσα βλ. Σταλίδης Κ. Γεώργιος, «Δρόμοι στην Έδεσσα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, σύμφωνα με τις μαρτυρίες περιηγητών», *ΙΗ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο* (31 Μαΐου - 1 Ιουνίου 1997), *Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 49-65.

81. Σιδηρόπουλος Α. Ν., «Για τη λέξη «Καβαλιώτισσα»», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1354 (19-08-1989), σ. 1.

μα της αρχοντικής βυζαντινής οικογένειας των Γαβαλά[δων]. Διότι κλάδοι και τιμάρια των Γαβαλάδων επισημαίνονται από τους ιστορικούς σε πολλές βυζαντινές επαρχίες, επιβιώνουν δε ακόμη και σήμερα σε πολλά σημεία της Ελλάδος τοπωνύμια και προσωνύμια που έχουν αναμφισβήτητη ιστορική σχέση με τον παραπάνω βυζαντινό άρχοντα⁸².

Ε. 2. Αναίρεση προταθεισών ετυμολογιών

Οι παραπάνω τρεις προταθείσες ετυμολογίες του τοπωνυμίου *Γαβαλιώτισσα* αναιρούνται, κατά τη γνώμη μας, για ξεχωριστούς λόγους η καθεμιά:

2.1. Η άποψη του Ε. Δ. Γιούση (Ε.1.1) ότι η Παναγία είχε ονομαστεί *Γκαβαλιώτισσα*, επειδή ελεούσε τους γκαβούς (= τυφλούς), δε στηρίζεται σε ιστορικά και γλωσσικά δεδομένα και πρόκειται, φυσικά, περί παρετυμολογίας και όχι ετυμολογίας. Εάν ήταν έτσι, θα λεγόταν φυσικά **Γκαβοελεούσα* (ή κάτι γλωσσικώς παρόμοιο) και όχι *Γκαβαλιώτισσα*.

2.2. Η άποψη του Ν. Α. Σιδηρόπουλου (Ε.1.2) ότι η Παναγία είχε ονομαστεί *Καβαλιώτισσα*, επειδή ο λαός την φανταζόταν καβαλάρισσα, αναιρείται, γιατί πρόκειται και αυτή περί παρετυμολογίας. Κοντά σε όλα τα άλλα επιχειρήματα, πρέπει να προστεθεί ότι στην ορθόδοξη λατρεία δεν έχουμε εφίπιπη Παναγία ούτε φυσικά παρόμοιο προσωνύμιο που αποδίδεται στην Παναγία⁸³.

Στο παραπάνω κατάστιχον, το οποίο συνοδεύει το έκδοτήριον γράμμα και με το οποίο αφιερώνονται τα περιουσιακά στοιχεία της Ι. Μ. Παναγίας Γαβαλιώτισσας στην Ι. Μ. Αγίας Λαύρας, έχουμε και σχετική περιγραφή για την εικόνα της Παναγίας, ως εξής: *ἀρχή, εἰκόνα τῆς Γαβαλιωτί(σης) ἐγκοσμημέν(ον) λείπει γοῦν ἐξ αὐτῆς τὸ χέριν (καί) βοῦλλαι β*⁸⁴.

Σύμφωνα με την περιγραφή αυτή, η Παναγία φορούσε ασημένιο ή χρυσό ή επίχρυσο *πουκάμισο* και δεν ήταν στην εικόνα της μόνο ζωγραφισμένη η μορφή της. Βεβαίως, δεν μας δίνεται πλήρως η περιγραφή της εικόνας, για

82. Τουσίμης Γ., «Γαβαλιώτισσα», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1358 (16-09-1989), σ. 2, Τουσίμης Γ., «Γαβαλιώτισσα. Ετυμολογική μελέτη», *Γαβαλιώτισσα* 94, 1-4 Σεπτεμβρίου. Δήμος Έδεσσας. Δημοτική Επιχείρηση «Καταρράκτες» Έδεσσας, Έδεσσα 1994, σ. 16. Την άποψη αυτή δέχεται, το έτος 1993, και ο Έδεσσαίος νομικός Γ. Ι. Μίντσης (Μίντση Ι. Γ., *Ιστορία της Έδεσσας*, ό.π., σ. 98-99).

83. Για το θέμα βλ. ενδεικτ. Καλοκύρη Κ. Δ., *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 35-51, Σμυρνάκη Γερασ., *Το Άγιον Όρος*, Εν Αθήναις 1903 (passim), *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός»*, Αθήναι, τ. 19, σ. 495-501, Καρέλης Δημ., *Προσωνύμια της Παναγίας*, Εκδόσεις ΡΟΠΤΡΟΝ, Αθήνα 1990, σ. 13-75.

84. *Actes de Lavra*, ό.π., σ. 106, στίχ. 1-2. Η λ. «εγκοσμημένον» πρέπει να αποδοθεί «εγκοσμημένη», βλ. και σ. 107, στίχ. 6. Για τη σημασία της λ. «βοῦλλαι» στα μεσαιωνικά κείμενα βλ. Κριαρά Εμμ., *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1975, σ. 169-170.

να ξέρουμε πώς ήταν εκείνη η Παναγία, ώστε να λύσουμε ευκολότερα το ζήτημα.

2.3. Η άποψη του Γ. Τουσίμη (Ε.1.3) αναιρείται για τους παρακάτω ιστορικούς και γλωσσικούς λόγους:

2.3.1. Ιστορικοί λόγοι

1.1. Σύμφωνα με το παραπάνω έκδοτήριο γράμμα του Θωμά Κομνηνού Πρελιούμποβιτς και της Μαρίας Αγγελίνας Δούκαινας Παλαιολογίνας, ο ιερός ναός της Παναγίας Γαβαλιωτίσσης, όπως έχει αναφερθεί προηγουμένως, είχε ανεγερθεί [...] εἰς τόπον κληρονομικόν ἡμῶν, ἦγουν τοῦ προπάππου τῆς βασιλείας ἡμῶν τοῦ αἰοιδῆμου [sic] ἐκείνου πρωτοβεστιαρίου Ἀγγέλου τοῦ Παλαιολόγου κῦρ Ἀνδρονίκου [...]⁸⁵.

Ἄρα, σύμφωνα μ' αυτά, ο χώρος ανήκε στην οικογένεια των Παλαιολόγων και όχι των Γαβαλάδων.

1.2. Το όνομα Γαβαλάς είναι όνομα βυζαντινών οικογενειών που έλκουν την καταγωγή τους από τα Γάβαλα της Συρίας⁸⁶. Επομένως, είναι τοπωνυμικό επώνυμο (πατριδωνυμικό) και δηλώνει αυτόν, ο οποίος έχει προέλευση ή καταγωγή από την πόλη Γάβαλα της Συρίας⁸⁷. Ανήκει στην κατηγορία των οικογενειακών ονομάτων, τα οποία σχηματίζονται χωρίς παραγωγική κατάληξη και μόνο με την προσθήκη ενός -ς, που χαρακτηρίζει το αρσενικό τους γένος, όταν δεν το είχαν τα τοπωνύμια, όπως π. χ. τα οικογενειακά ονόματα: Αἰβαλῆς (< Αἰβαλί + -ς), Κέρκυρας (< Κέρκυρα + -ς), Κόζανης (< Κόζα-

85. *Actes de Lavra*, ό.π., σ. 103, στίχ. 29-30. Το οικογενειακό δέντρο της Μαρίας Αγγελίνας Δούκαινας Παλαιολογίνας, στην οποία ανήκε ο παραπάνω χώρος, είναι: Ανδρόνικος Παλαιολόγος + κόρη Κοκάλα/ > Άννα Παλαιολογίνα + α. Ιωάννης Β' Orsini (+ β. Ιβάν Κομνηνός)/ > (α. Νικηφόρος β.) Θωμαῖς + Συμεών Ούρεσης Παλαιολόγος/ > Μαρία Αγγελίνα Δούκαινα Παλαιολογίνα + Θωμάς Πρελιούμποβιτς (βλ. ενδεικτ. Μανρωτῆς L., «À propos des liens de dependance en Epire à la fin du XIVe siècle», *Recueil des travaux de l'Institut d'Études Byzantines*, Beograd 1980, τ. 19, σ. 279, Παπαδάκη Κ., «Η Ιερά Μονή της Παναγίας της Γαβαλιωτίσσης Εδέσσης» (εργασία ανέκδοτη), Παπαδόπουλος Averkios Th., *Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453*, Amsterdam 1962, σ. 25-26, 31-32, Estopañan Cirac S., *Bizanzio y España. El legado de la basilissa Maria y de los despotas Thomas y Esau de Ioannina*, II, Barcelona 1943, σ. 35-53).

86. Τριανταφυλλίδης Μαν., *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 37-38. Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης το όνομα Γαβαλάς το αναφέρει σε δύο περιπτώσεις: 1. *Βυζαντινά εθνικά παρανόματα ή οικογενειακά είναι*: [...] Γαβαλάς (Γάβαλα Συρίας) [...] (σ. 37-38), 2. *Ιταλικά οικογενειακά [...] στη Νίσυρο*: Γαβαλάς [...] (σ. 91-92), Συμεωνίδη Χαρ. Π., *Εισαγωγή στην ελληνική ονοματολογία*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 97.

87. Τομπαΐδης Δημ., *Ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης*, Αθήνα 1990, σ. 18, βλ. και Ανδριώτης, *Ετυμολογικό Λεξικό*, σ. 38-39, Συμεωνίδη Χαρ. Π., *Εισαγωγή στην ελληνική Ονοματολογία*, ό.π., σ. 97.

νη (Κοζάνη)+ς), Μεσολόγγης < Μεσολόγγι +ς), Σαλονίκης (Σαλονίκη +ς) κ.ά.⁸⁸.

1.3. Από τις γνωστές, μέχρι τώρα, ιστορικές μαρτυρίες δε γνωρίζουμε να έχει εγκατασταθεί στην Έδεσσα οικογένεια Γαβαλάδων, από την οποία να προέρχεται το όνομα *Γαβαλιώτισσα*, όπως υποστηρίζεται⁸⁹. Και από τις γνωστές πηγές, γενικώς, δεν αναφέρεται *οίκος* Γαβαλάδων στη Μακεδονία⁹⁰.

1.3.1. Όπως είναι γνωστό, η βυζαντινή οικογένεια των Γαβαλάδων, όπως και των Φωκάδων, των Κλάδων, των Βλαστών, των Μελισσηνών κ.ά., είχαν εγκατασταθεί στην Κρήτη, μετά το έτος 961 μ.Χ., επί αυτοκράτορος Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα (1059-1067), προκειμένου να ενισχυθεί ο ελληνικός πληθυσμός, όταν η Κρήτη, μετά την εκδίωξη των μωαμεθανών, είχε επανέλθει και πάλι στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία⁹¹.

1.3.2. Επίσης, βυζαντινή οικογένεια Γαβαλάδων καταλαμβάνει, μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Λατίνους, το έτος 1204, επί αυτοκράτορος Αλεξίου Ε΄ Μούρτζουφλου (1204), τη Ρόδο, όπου και είχε ιδρύσει δική της δυναστεία, άλλοτε υποτελή στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και άλλοτε ανεξάρτητη απ' αυτήν⁹².

1.3.3. Επίσης, σύμφωνα με το *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, κατά την εποχή αυτή, πρόσωπα με το όνομα *Γαβαλάς* και όχι «*οίκος*» Γαβαλάδων αναφέρονται σε διάφορα μέρη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας [Κρήτη (14ος/15ος αι., 1414, 1443, 1452-1462), Ροδολίβος Σερρών (1316), Θεσσαλονίκη (1343, 1430), Χαλκιδική (14ος αι.), Φιλαδέλφεια (1311),

88. Τριανταφυλλίδης Μαν., *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, ό.π., σ. 33-34.

89. Τουσίμης Γ., «Γαβαλιώτισσα», εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1358 (16-09-1989), σ. 2, Τουσίμης Γ., «Γαβαλιώτισσα. Ετυμολογική μελέτη», *Γαβαλιώτισσα '94*, Δήμος Έδεσσας, Δημοτική επιχείρηση «Καταρράχτες» Έδεσσας, Έδεσσα 1994, σ. 16.

90. Καραγιαννόπουλος Ι., «Θεσμοί, Κοινωνία, Οικονομία», *Μακεδονία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982, σ. 329-331.

91. Παπαρηγοπούλου Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους [...]*⁸, τ. 4α, σ. 300, τ. 4β, σ. 148, τ. 5β, σ. 183, *Υδρία, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια [...]*, τ. 14, σ. 267, *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τ. 15, σ. 417-418.

92. Παπαρηγοπούλου Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους [...]*⁸, τ. 5α, σ. 50, τ. 4β, σ. 148, Σαββίδης Α., «Η Ρόδος και η δυναστεία των Γαβαλάδων την περίοδο 1204-1250 μ.Χ.», *Δ.Ι.Ε.Ε.* 24 (1981) 358-374 + 2 πίν., Σαββίδης Α. Γ. Κ., «Η Βυζαντινή δυναστεία των Γαβαλάδων και η ελληνοϊταλική διαμάχη για τη Ρόδο το 13ο αιώνα», *Βυζαντινά* 12 (1983) 405-423 + 5 πίν., Σαββίδης Αλ. Γ. Κ., *Βυζαντινά στασιαστικά και αυτονομιστικά κινήματα στα Δωδεκάνησα και στη Μικρά Ασία 1189 -c. 1240 μ.Χ.*, Αθήνα 1987, Savides Alexis G. C., «Rhodes from the end of the Gavalas rule to the conquest by the hospitallers, A.D. c. 1250-1309», *Βυζαντινός Δόμος*, Αθήνα 1988, τ. 2, σ. 199-232, Σαββίδης Α. Γ. Κ., «Η γενουατική κατάληψη της Ρόδου το 1248-1250 μ.Χ.», *Παρνασσός*, Αθήνα 1990, τ. ΑΒ΄, σ. 183-199, Σκανδαλίδη Μιχ., «Η πειρατεία στη Ρόδο και στα άλλα νησιά του δωδεκανησιακού αρχιπελάγους», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Αθήνα (χ.χ.), τ. ΙΒ΄, σ. 11-32, *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τ. 15, σ. 417-418.

Θράκη (1332), Λήμνος (1355) κ.α.], αλλά όχι στην Έδεσσα και την περιοχή της⁹³.

1.3.4. Επίσης, ενδεικτικώς αναφέρουμε ότι το έτος 1601, το επώνυμο *Γαβαλάς* απαντάται στον Αμόλοχο της Άνδρου⁹⁴. Το έτος 1640 αναφέρεται ο αγιογράφος *Γεώργιος Γαβαλλάς* και ο *Κωνσταντίνος Γαβαλλάς*. Σε εικόνα, που παριστάνει τη Σταύρωση, αναφέρεται: *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Κωνσταντίνου Γαβαλλᾶ καὶ τῆς συμβίας αὐτοῦ Ἑλένης. Γεωργίου Γαβαλλᾶ κόπος ΑΧΜ' = 1640*⁹⁵. Επίσης, το έτος περίπου 1787 αναφέρεται ο αγιογράφος *Αντώνιος Γαβαλάς* από τη Θήρα⁹⁶.

1.3.5. Ακόμη, πρέπει να τονισθεί ότι ο *Ιω. Καντακουζηνός* (1292-1383) αναφέρει πως, την άνοιξη του έτους 1328, κατά την πάλη των δύο Ανδρονικών Παλαιολόγων Β' (1232-1328) και Γ' (1328-1341) με κέντρο την Έδεσσα⁹⁷, στην πόλη υπάρχουν οι *δυνατοί*, δηλαδή μεγάλοι και πλούσιοι άρχοντες (γαιοκτήμονες, *προνοιάριοι* (= καρπωτές των φόρων), έμποροι κ.ά.)⁹⁸. Αναφέρονται σ' αυτήν οι τρεις αδελφοί Άγγελοι, οι επικαλούμενοι *Ραδίποροι*, ο μέγας χαρτουλάριος *Λάσκαρις* (Άγγελοι, *Ραδίποροι*, *Λασκαριώτες*)⁹⁹. Έτσι, μνημονεύει ο *Ιω. Καντακουζηνός*: [...] *Οἱ ἐν Ἐδέσση δυνατοί, οἳ τε Ἄγγελοι Ραδίποροι ἐπικεκλημένοι τρεῖς ὄντες ἀδελφοί, καὶ ὁ Λάσκαρις [...]*¹⁰⁰. Δεν αναφέρει όμως βυζαντινό όνομα *Γαβαλάς*.

1.3.6. Το έτος 1385 ο διοικητής της Έδεσσας και της περιοχής *Νικόλαος Παγάσης*, ο *Βαλδουβίνος* αφιερώνει στην *Ιερά Μονή Αγίου Παύλου του Αγίου Όρους* την *Ιερά Μονή της Παναγίας τὴν οὕτω πως καλουμένην Μεσονησιώτισσαν*¹⁰¹, η οποία, σύμφωνα με τις νεότερες έρευνες, τοποθετείται στην

93. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, 2η Faszikel, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1977, σ. 123-125, *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, Addenda und Corrigenda*, 2η Faszikel 1-8, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1988, σ. 57-58.

94. Πολέμης Δημ., «Γύρω από τα ανδρωνίμια των Αρβανιτών της Άνδρου κατά τον 16. αιώνα», *Όνόματα*, Αθήνα 1982, τ. 7, σ. 8.

95. *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1964, τ. 4, σ. 100, Πιομπίνος Ι. Φ., *Έλληνες αγιογράφοι μέχρι το 1821*, Αθήνα 1984², σ. 67.

96. Πιομπίνος Ι. Φ., *Έλληνες αγιογράφοι*, ό.π., σ. 67.

97. Σταλίδης Κ. Γ., *Η Έδεσσα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 47-86.

98. Μίντσης Γ. Ι., *Ιστορία της Έδεσσας*, ό.π., σ. 95.

99. Καραγιαννόπουλος Ι., «Θεομοί, Κοινωνία, Οικονομία», *Μακεδονία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982, σ. 331.

100. Καντακουζηνός *Ιω.*, έκδ. Βενετίας, 1, σ. 135.

101. Každan A. P., «Dva pozdnevizantijskih akta iz sobranija P. I. Sevastjanova», *Vizantijskij Vremennik*, Moskva - Leningrad 1949, τ. 2/27, σ. 318, στίχ. 12-13. Ο Stéphane Binon αναφέρει ότι η *Ιερά Μονή Μεσονησιώτισσα* «οφείλει το όνομά της είτε στον πρώτο της ιδρυτή (επειδή Μεσονησιώτης είναι ένα πατρώνυμο πολύ γνωστό) είτε στη θέση της, πάνω σ' ένα νησί της λίμνης» (Binon St., *Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou et de Saint-Paul de*

περιοχή του χωριού Νησί¹⁰², το οποίο ανήκει στην περιοχή Έδεσσας του νομού Πέλλας¹⁰³.

Στο παραπάνω έγγραφο αναφέρονται πολλά ονόματα στην Έδεσσα και την περιοχή της, όπως π. χ.: του Κώνστα, του μαύρου, του Ρωμανού, Γεώργιος ο Χαλκεύς, Κώνστας ο Τζουκαλᾶς, Γεώργιος ο Φαράτζης, Στασηνού, Σαρακηνοῦ, Ἀλέξιος, Μανασῆ, Λουκᾶ του Φλουτάνου, Προτανίου υἱόν, ἡ γυνὴ Μάρας, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μποτζίκης, ἡ δὲ θυγάτηρ Θεοδώρα, Κώνστας του Λήου, ἡ γυνὴ Εἰρήνη, Μπολεσλάβος, Ἰωάννης, Τρίφων¹⁰⁴ κ.ά. Και στο έγγραφο αυτό δεν αναφέρεται πουθενά το όνομα Γαβαλάς.

1.3.7. Και στους σωζόμενους κώδικες της τότε Ιερᾶς Μητροπόλεως Βοδενών, της σημερινῆς δηλαδή Ιερᾶς Μητροπόλεως Εδέσσης, Πέλλης και Αλμωπίας, από τους οποίους ο παλαιότερος¹⁰⁵ αρχίζει το έτος 1782, δε σώζεται όνομα Γαβαλάς, αν και είναι πιο κοντά χρονικῶς προς τη βυζαντινή εποχή.

1.3.8. Και σήμερα (έτος 1999), σύμφωνα με τους τηλεφωνικούς καταλόγους του ΟΤΕ, το επώνυμο Γαβαλάς (Γαβαλλάς, Γκαβαλάς, Γαβαλίδης) υπάρχει σε πολλά μέρη της Ελλάδας: Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Βόλος, Ηράκλειο, Κέρκυρα, Κιλκίς, Κόρινθος, Λάρισα, Μέγαρο, Πάτρα, Ρέθυμνο, Χανιά κ. α. Κυρίως όμως απαντάται στα νησιά του Αιγαίου: Αίγινα, Αμοργός, Ανάφη, Ερμιόνη, Θήρα, Κάλυμνος, Κύθνος, Μύκονος, Μυτιλήνη, Νάξος, Πάρος, Πόρος, Ρόδος, Σίκινος, Σκόπελος, Σκύρος, Σύρος, Φολέγανδρος κ.α.¹⁰⁶.

1.3.9. Στην Έδεσσα, κατά σύμπτωση, δε μνημονεύεται στην ιστορία της και κατά το απώτερο και πρόσφατο παρελθόν, αλλά και σήμερα (1999) κανένα επώνυμο Γαβαλάς.

I'Athos, Louvain 1942, σ. 267). Βεβαίως, το ορθό είναι ότι πήρε αυτό το όνομα από τον τόπο (βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο 2.3.2. Γλωσσικοί λόγοι).

102. Subotić G., «Le monastère de la Vierge Mésonisiôtissa», *Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines*, No XXVI, Beograd 1987, σ. 125-171.

103. *Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των δήμων και κοινοτήτων. 37 Νομός Πέλλης*, Αθήνα 1962, σ. 174.

104. Každan A. P., «Dva pozdnevizantijskih akta iz sobranija P. I. Sevastjanova», *Vizantijskij Vremennik*, Moskva - Leningrad 1949, τ. 2/27, σ. 318, στίχ. 317-318.

105. Σταλίδης Κ. Γ., *Κώδιξ, ὁ τό πρώτον συστηθείς, ἅμα τῇ συστήσει τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ Βοδενῶν, ἐν ἔτει „ΑΨΠΕ”*, Έδεσσα 1979, βλ. επίσης για δημοσιευμένους κώδικες της Ιερᾶς Μητροπόλεως Εδέσσης, Πέλλης και Αλμωπίας, Σταλίδης Κ. Γ., *Ἡ Αγία Τριάδα Εδέσσης*, Έδεσσα 1977, σ. 77-121, Σταλίδης Κ. Γ., «Κώδιξ λογαριασμῶν ἐπιτρόπων τῆς Ἱερᾶς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας Ἐλεούσης» Έδεσσα 1823-1910», *ΙΖ΄ Πανελλήνιο Ἱστορικό Συνέδριο* (31 Μαΐου - 2 Ἰουνίου 1996), *Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 97-158.

106. Κατάλογος συνδρομητῶν τηλεφώνου της Ελλάδος, *Β΄ Εξάμηνο 1998*, βλ. επίσης και Πάτση Χ., *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια της Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Αθήνα (χ.χ.), τ. 5, σ. 49-50, *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τ. 15, σ. 418, *Υδρία, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια [...]*, τ. 16, σ. 267.

Επομένως, σύμφωνα με τους ιστορικούς αυτούς λόγους, το τοπωνύμιο, στο χώρο του οποίου είχε ανεγερθεί ο ιερός ναός της «Παναγίας Γαβαλιωτίσσης» δεν έχει καμιά σχέση με το βυζαντινό όνομα *Γαβαλάς*, όπως υποστηρίζεται¹⁰⁷, αλλά με τους Παλαιοιόλογους, κτήμα των οποίων την εποχή εκείνη είναι η περιοχή.

2.3.2. Γλωσσικοί λόγοι

1. Σύμφωνα με τους κανόνες, οι οποίοι ισχύουν στη Νεοελληνική Γλώσσα, [...] τα ονόματα των τόπων, πόλεων, χωρών, εθνικών ομάδων δημιουργούν αντίστοιχα επίθετα για την δήλωση της προέλευσης, καταγωγής κττ. με πάρα πολλές καταλήξεις [...] ¹⁰⁸, ανάμεσα στις οποίες είναι και η παραγωγική κατάληξη - (ι)ώτης για αρσενικό, και -(ι)ώτισσα για το θηλυκό: Αϊβαλί > Αϊβαλ-ιώτης, Αϊβαλ-ιώτισσα, Βέροια > Βερ-οιώτης, Βερ-οιώτισσα, Γαβαλού > Γαβαλ-ιώτης, Γαβαλ-ιώτισσα, Γέφυρα > Γεφυρ-ιώτης, Γεφυρ-ιώτισσα, Γιαννιτσά > Γιαννιτσ-ιώτης, Γιαννιτσ-ιώτισσα, Γιάννενα > Γιανν-ιώτης, Γιανν-ιώτισσα, Καβάλα > Καβαλ-ιώτης, Καβαλ-ιώτισσα, Μεσημέρι > Μεσημερ-ιώτης, Μεσημερ-ιώτισσα, Σάμος < Σαμ-ιώτης, Σαμ-ιώτισσα, κ.ά.¹⁰⁹.

Επομένως, το εδεσσαϊκό θηλυκό τοπωνυμικό επίθετο *Γαβαλ-ιώτισσα* προϋποθέτει, σύμφωνα πάντα με τους γλωσσικούς κανόνες, ένα αρσενικό ουσιαστικό *Γαβαλ-ιώτης*, το οποίο, σύμφωνα πάλι με τους γλωσσικούς κανόνες, δεν μπορεί να προέλθει από ένα κύριο όνομα (βαπτιστικό ή επώνυμο) *Γαβαλάς*, αλλά από έναν τόπο, μια πόλη, έναν χώρο, μια εθνική ομάδα. Δηλαδή, προϋποθέτει για το τοπωνύμιο της Έδεσσας μια θεωρητική γλωσσική μορφή, όπως π. χ.: η *Γάβαλα* ή η *Γαβάλα* ή η *Γαβαλά* ή η *Γαβαλού* ή τα *Γάβαλα*, ή τα *Γαβάλα*, ή τα *Γαβαλά* ή ο *Γάβαλος*, ή ο *Γαβάλος* ή οι *Γάβαλοι*, ή οι *Γαβάλοι*, ή *Gavala*, *Cavala*, *Καβάλα* κ. ά. Μπορεί, φυσικά, να προέλθει και από το όνομα ο *Γαβαλάς*, αλλά, φυσικά, ως τοπωνύμιο και όχι ως όνομα.

Στο κύριο πατριδωνυμικό επώνυμο *Γαβαλάς* είναι δυνατόν να προστεθούν άλλες παραγωγικές καταλήξεις, όπως π.χ. η κατάληξη -ικός, και να προέλθει το επίθετο **γαβαλ-ικός*, το οποίο φανερώνει αυτόν που έχει σχέση ή που

107. Τουσίμης Γ., «Γαβαλιώτισσα», εφ. *Εδεσσαϊκή*, φ. 1358 (16-09-1989), σ. 2, Τουσίμης Γ., «Γαβαλιώτισσα. Ετυμολογική μελέτη», *Γαβαλιώτισσα '94*, Δήμος Έδεσσας, Δημοτική επιχείρηση «Καταρράκτες» Έδεσσας, Έδεσσα 1994, σ. 16.

108. Τσοπανάκης Αγ. Γ., *Νεοελληνική Γραμματική*, Θεσσαλονίκη Αθήνα 1994, σ. 673-674, Τριανταφυλλίδης Μαν., *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, ό.π., σ. 25-26, *Νεοελληνική Γραμματική*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη [...], Θεσσαλονίκη 1978, σ. 128, *Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τ. 31, σ. 413.

109. Το *i* (ι, οι) σ' αυτές τις περιπτώσεις είναι ημίφωνο, βλ. Τριανταφυλλίδης Μαν., *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, ό.π., σ. 25-26, Συμεωνίδη Χαρ. Π., *Εισαγωγή στην ελληνική Ονοματολογία*, ό.π., σ. 97.

ανήκει στο σημαινόμενο από το πρωτότυπο *Γαβαλάς*¹¹⁰.

Για να δεχθούμε ότι προέρχεται από το κύριο όνομα *Γαβαλάς*, πρέπει να δεχθούμε ότι το κύριο αυτό όνομα έγινε πρώτα τοπωνύμιο, όπως συμβαίνει με το χωριό της Εύβοιας *Γαβαλάς*, του οποίου ο κάτοικος λέγεται *Γαβαλαίος*, *Γαβαλ-αίισα* ή και *Γαβαλ-ιώτης*, *Γαβαλ-ιώτισσα*.

Επομένως, και γλωσσικοί λόγοι αποκλείουν το τοπωνύμιο Γαβαλιώτισσα να έχει προέλθει από το όνομα Γαβαλάς.

2. Κοντά στα παραπάνω, πρέπει να προσθέσουμε επιπλέον πως η άποψη ότι το τοπωνύμιο Παναγία *Γαβαλιώτισσα* προέρχεται από όνομα τόπου και όχι από το κύριο όνομα *Γαβαλάς*, εκτός από τα παραπάνω, ενισχύεται και από το γεγονός ότι τα προσωνύμια της Παναγίας με γραμματική παραγωγική κατάληξη *-(ι)ώτισσα* έχουν σχέση κυρίως με τόπο και όχι με ονόματα, όπως π.χ.¹¹¹: (Παναγία) *Αγρινιώτισσα* (Κεφαλονιά), *Αμπελακιώτισσα* (Ναυπακτία), *Ασπροβουνιώτισσα*, *Βλαχερνιώτισσα* (Κυδωνιές), *Βουνιώτισσα* (Ληξούρι), *Θεραπιώτισσα* (Θεραπιά Κωνσταντινουπόλεως), *Καμπαναριώτισσα* (Χάλκη), *Καμπιώτισσα* (Σύμη), *Καρυώτισσα* (Καρυές, Άγιον Όρος), *Καστελιώτισσα* (Κύπρος), *Καστριώτισσα* (Καστελόριζο), *Καταφυγιώτισσα* (Κρήτη), *Κυπριώτισσα*, *Λιβαδιώτισσα* (Κύπρος), *Λιμενιώτισσα* (Πάρος), *Λιμνιώτισσα* (Μύκονος), *Μεγαλοσπηλιώτισσα*, *Μηλιώτισσα* (Μηλιά)¹¹², *Μυρτιώτισσα* (χτισμένη στη θέση «Μυρτιές» της Καλύμνου, από το οποίο μάλιστα προέκυψε και ομώνυμο γυναικείο βαπτιστικό όνομα)¹¹³, *Ξεροπηγαδιώτισσα*, *Ολυμπιώτισσα* (Ελασσόνα), *Πυργιώτισσα* (Αθήνα), *Σαμακοβλιώτισσα*, *Σουμελιώτισσα* (Βέροια), *Σπηλιώτισσα* (Σκύρος), *Φαναριώτισσα*, *Χρυσοβουνιώτισσα*, *Χρυσοκαστριώτισσα*, *Χρυσομεσογιώτισσα* (Μεσάγη, Κύπρος), *Χρυσοσπηλιώτισσα* (Αθήνα)¹¹⁴, *Ψεριμιώτισσα* (εκκλησία της Παναγίας στο μικρό νησί Ψέριμος της Καλύμνου)¹¹⁵ κ.ά.

110. Τσοπανάκης, *Νεοελληνική Γραμματική*, ό.π., σ. 677-678, Τριανταφυλλίδης, *Νεοελληνική Γραμματική*, ό.π., σ. 138-140.

111. Για τα προσωνύμια της Παναγίας βλ. ενδεικτ. Καλοκύρη Κ. Δ., *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως*, ό.π., σ. 35-51, Σμυρνάκη Γερασ., *Το Άγιον Όρος*, Εν Αθήναις 1903 (passim), *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός»*, Αθήνα, τ. 19, σ. 495-501, Καρέλης Δημ., *Προσωνύμια της Παναγίας*, ό.π., σ. 13-75.

112. Με το όνομα *Μηλιώτισσα* υπάρχει εικόνα της Παναγίας που φυλάσσεται στον ιερό ναό «Γενέσιον της Θεοτόκου» στο χωριό *Μηλιά* του Ν. Πέλλας (εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1827 (05-09-1998), σ. 2).

113. Καπελλά Θεμελίνα, «Ονόματα εκκλησιών της Παναγίας στην Κάλυμνο», *Ονόματα*, Αθήνα 1984, τ. 9, σ. 182, Καπελλά Θεμελίνα, «Ονόματα γυναικεία στην Κάλυμνο», *Ονόματα*, Αθήνα 1988, τ. 12, σ. 226.

114. Καρέλης Δημ., *Προσωνύμια της Παναγίας*, ό.π., σ. 13-75.

115. Καπελλά Θεμελίνα, «Ονόματα εκκλησιών της Παναγίας στην Κάλυμνο», *Ονόματα*, Αθήνα 1984, τ. 9, σ. 183.

Επίσης, το προσωνύμιο της Παναγίας με τη μορφή -ιώτισσα δίνεται σ' αυτήν κατ' αναλογία προς άλλα επώνυμα, τα οποία έχουν προέλθει από επίθετα σε -ιώτης, θηλ. -ιώτισσα: *Κυριώτισσα* (παναγία του Κύρου, βος αι.)¹¹⁶, *Παναγία Καλαμιώτισσα* (Κάλυμνος), επειδή βρέθηκε μέσα σε καλαμιές¹¹⁷, *Παναγία Λιμνιώτισσα* (Κάλυμνος), επειδή βρέθηκε μέσα σε περιοχή όπου λιμναζαν νερά¹¹⁸.

Ακόμη, αποδίδεται το προσωνύμιο στην Παναγία, χωρίς να έχουμε προηγουμένως ενδιάμεσους τύπους, όπως π.χ.: Παναγία *Κρεμνιώτισσα* (Σαμοθράκη)¹¹⁹, επειδή το εκκλησάκι είναι χτισμένο πάνω σε γκρεμό (χωρίς να υπάρχει τοπωνύμιο και χωρίς να υπάρχει προηγούμενος γλωσσικός τύπος *κρεμνιώτης), *Μυρτιδιώτισσα* («η μεταξύ μύρτων ευρεθείσα», Κύθηρα)¹²⁰.

Βεβαίως, με το πέρασμα του χρόνου, η κατάληξη -ιώτισσα (-ώτισσα, -ιτισσα) αποσπάται από την αρχική της σημασία και προέλευση και δίνεται αυτοτελώς ως προσωνύμιο στην Παναγία, χωρίς να έχει καμιά σχέση με τόπο, όπως π. χ.: *Κυριώτισσα* (< Κυριότης, Βέροια¹²¹), *Μακαριώτισσα* (< «Μακαριότης», Βέροια, περιοχή Ελιάς [...] και σήμερα ακόμη η συνοικία λέγεται «Μαχαλάς της Μακαριώτισσας» [...])¹²², *Πυργιώτισσα* (Ακάθιστος Ύμνος: *Χαίρε της εκκλησίας ο ασάλευτος πύργος*¹²³, Παναγία *Υπεραγαθιώτισσα* (< υπεράγαθος + -ιώτισσα), αλλά και *Αντιφωνήτισσα* (< αντίφωνον¹²⁴, Κωνσταντινούπολη), *Αρβανίτισσα* (< Αρβανίτης, Χίος), *Βηματάρισσα* (< ιερόν βήμα, Άγιον Όρος), *Γερόντισσα* (γέρον, γέροντ-ος, Άγιον Όρος), *Διακόνισσα* (< διάκονος, Άγιον Όρος), *Κτιτόρισσα* (< κτίτωρ, Άγιον Όρος).

116. Καλοκύρη Κ. Δ., *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως*, ό.π., σ. 43.

117. Καπελλά Θεμελίνα, «Όνόματα εκκλησιών της Παναγίας στην Κάλυμνο», *Όνόματα*, Αθήνα 1984, τ. 9, σ. 181.

118. Καπελλά Θεμελίνα, «Όνόματα εκκλησιών της Παναγίας στην Κάλυμνο», *Όνόματα*, Αθήνα 1984, τ. 9, σ. 181.

119. Παπαγεωργίου Σόφη Ν., *Σαμοθράκη*, Αθήνα 1982, όπου για το όνομα *Κρεμνιώτισσα* βλ. χάρτη μεταξύ των σελίδων 240-241.

120. Καλοκύρη Κ. Δ., *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως*, ό.π., 38, 45.

121. Χιονίδης Γ. Χ., *Ιστορία της Βεροίας*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 195, όπου και σχετική βιβλιογραφία, Χιονίδης Γ. Χ., *Ο όσιος Αντώνιος, ο νέος*, Βέροια 1965, σ. 21-22, παραπ. 20.

122. Χιονίδης Γ. Χ., *Ιστορία της Βεροίας*, τ. 2, ό.π., σ. 190, βλ. και σ. 182, 183, όπου αναφέρεται συνοικία Μακαριώτισσα (Άγιος Γεώργιος Μακαριωτίσσης, Άγιος Νικόλαος Μακαριωτίσσης).

123. Καλοκύρη Κ. Δ., *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως*, ό.π., σ. 37.

124. Το αντίφωνον, (συνήθως στον πληθυντικό τα αντίφωνα) στην ορθόδοξη εκκλησιαστική λατρεία είναι σίχοι που ψάλλουν εναλλάξ οι δύο χοροί πριν από τη Μικρή Είσοδο κατά τη λειτουργία (Κριαρά Εμμ., *Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995, σ. 127).

ΣΤ'. Ομόηχες και ομόρριζες προς το τοπωνύμιο Γαβαλιώτισσα λέξεις

Κοντά σε όλα αυτά, πρέπει να προσθέσουμε ότι υπάρχουν αρκετές ομόηχες ή ομόρριζες λέξεις με διάφορες γλωσσικές μορφές, από τις οποίες σε θεωρητική γλωσσική βάση, θα μπορούσε να προέλθει το τοπωνύμιο Γαβαλιώτισσα. Τέτοιες περιπτώσεις είναι: 1. Τα ποικίλα τοπωνύμια, 2. οι ποικίλες προσηγορικές λέξεις:

ΣΤ' 1. Τοπωνύμια

Τέτοια τοπωνύμια (πόλεις, χωριά, νησιά κ.ά.) υπάρχουν και εκτός και εντός του ελλαδικού χώρου.

1.1. Τοπωνύμια εκτός του ελλαδικού χώρου

1. Με τη μορφή Γάβαλα (τα) ή Γάβαλα (η) υπήρχε παραλιακή πόλη στη Βόρεια Συρία, στα νότια της Λαοδίκειας, ή στη Φοινίκη, ενώ με τη μορφή Γάβαλα, που διαβάζεται και Γέβαλα, ήταν χώρα της Αραβίας. Ακόμη, υπάρχει το όνομα με τη μορφή Γαβαληνή ή Γεβεληνή, η οποία σήμερα λέγεται *Gibal*, από την αραβική λ. *gebāl*, η οποία σημαίνει βουνό¹²⁵.

2. Ο βυζαντινός λόγιος Στέφανος ο Βυζάντιος (538-573) αναφέρει τις παρακάτω πόλεις:

2.1. Γάβαλα πόλις τῆς Φοινίκης, ἦν θηλυκῶς Ἑκαταῖος φησὶν. Ὁ δὲ Στράβων Συρίας, πλησίον Λαοδικείας. ὁ οἰκῆτωρ Γαβαλίτης καὶ θηλυκὸν ἢ Γαβαλίτις, ἀλλὰ καὶ Γαβαλεὺς ὡς Μεγαρεὺς. ἔστι καὶ χώρα Ἀραβίας καὶ λέγεται ἢ πρώτη συλλαβὴ διὰ τοῦ ε Γέβαλα, καὶ τὸ ἔθνικόν Γεβαληνός ὡς Δαυηνός Ἀδαρηνός, τῷ τύπῳ τῶν ἐγχωρίων¹²⁶.

2.2. Γέβαλα, τρίτη μοῖρα τῆς Παλαιστίνης [...] τὸ ἔθνικόν Γεβαληνός [...] Γεβαληνὴ τε καὶ Ἀμαληκίτις ἢ τῶν Ἰδουμαίων χώρα μετωνομάσθη¹²⁷.

Το επίθετο της παραπάνω λ. τα Γάβαλα είναι γαβαλ-ίτης¹²⁸.

2.3. Καβαλῖς, πόλις πλησίον Κιβύρας πρὸς νότον Μαιάνδρου [...] ὁ πολίτης Καβαλεὺς [...] ὁ δὲ πολυῖστωρ Ἀλέξανδρος Καβάλισσαν φησὶ τὸ θηλυκόν¹²⁹.

2.4. Καβελλιών, πόλις Μασσαλίας. [...] τὸ δὲ ἔθνικόν κατὰ τὸν ἐπιχώριον τύπον Καβελλιωνήσιος ὡς Ταρρακωνήσιος, κατὰ δὲ τὸν Ἑλληνικὸν Καβελ-

125. Υδρία, *Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 16, σ. 267, τ. 17, σ. 6.

126. Στέφανος Βυζάντιος, σ. 191.

127. Στέφανος Βυζάντιος, σ. 200.

128. *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*, Αθήνα 1984, τ. 15, σ. 417.

129. Στέφανος Βυζάντιος, σ. 344.

λιωνίτης ως *Ταρακωνίτης*¹³⁰.

2.5. *Καβύλη, πόλις Θράκης [...] τὸ ἔθνικὸν Καβυληνός*¹³¹.

3. Επίσης, στα δυτικά σύνορα της Μηδίας, υπήρχε η αρχαία πόλη *Γαβάλη, (η)*¹³².

4. Ακόμη υπήρχαν οι *Γάβαλοι* ή *Γαβαλείς* (Gabali), οι οποίοι ήταν αρχαίος λαός της Γαλατίας, στις όχθες του ποταμού *Λείγηρα*¹³³.

5. Τα *Κάβαλλα* ή *Κάμβαλα* ή *Κάβαλα*, είναι πολίχνη ή τοποθεσία της Αρμενίας η γνωστή από τον *Στράβωνα*¹³⁴.

Με όλα, φυσικά, τα παραπάνω δεν έχει καμιά σχέση το τοπωνύμιο *Γαβαλιώτισσα* στην Έδεσσα, επειδή βρίσκονται σε πολύ μακρινά μέρη απ' αυτήν.

1.2. Τοπωνύμια εντός του ελλαδικού χώρου

Επίσης, ομόρριζα ή ομόηχα τοπωνύμια με το όνομα *Γαβαλιώτισσα*, σε διάφορες γλωσσικές μορφές, υπάρχουν και στον ελλαδικό χώρο. Τέτοιες περιπτώσεις είναι:

1. Ο *Γαβαλάς*, κοινότητα στην επαρχία Καρυστίας του Ν. Ευβοίας¹³⁵.

Ο κάτοικος της κοινότητας *Γαβαλάς* λέγεται από τους εντόπιους κατοίκους *Γαβαλ-αίος*, *Γαβαλ-αίισσα*, ενώ από τους ξένους *Γαβαλ-ιώτης*, *Γαβαλιώτισσα*¹³⁶.

2. Η *Γαβαλού*, κοινότητα στην επαρχία Μεσολογγίου του Ν. Αιτωλοακαρνανίας¹³⁷.

Ο κάτοικος λέγεται *Γαβαλ-ιώτης*, *Γαβαλ-ιώτισσα*.

3. Το *Γαβαλοχώρι(ον)*, στην επαρχία Αποκορώνου του Ν. Χανίων¹³⁸.

4. Τα *Γαβαλιανά*, παλαιός οικισμός του δήμου Πλατάνου, στον νομό

130. Στέφανος Βυζάντιος, σ. 345.

131. Στέφανος Βυζάντιος, σ. 346.

132. *Υδρία, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 16, σ. 267.

133. *Υδρία, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 16, σ. 267, *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*, τ. 15, σ. 418.

134. *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*, τ. 31, σ. 104.

135. *Λεξικόν των Δήμων, Κοινοτήτων και Οικισμών της Ελλάδος*, Αθήναι 1974, σ. 36, *Υδρία, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 16, σ. 267, *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*, τ. 15, σ. 417.

136. Την πληροφορία μου έδωσε ο κ. Ρέτσας Γεώργιος, ζωγράφος, κάτοικος Γαβαλά Ευβοίας (24-10-1994).

137. *Λεξικόν των Δήμων, Κοινοτήτων και Οικισμών της Ελλάδος*, Αθήναι 1974, σ. 36, *Υδρία, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια* [...], τ. 16, σ. 268, *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*, τ. 15, σ. 418.

138. *Υδρία, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 16, σ. 268, *Λεξικόν των Δήμων, Κοινοτήτων και Οικισμών της Ελλάδος*, Αθήναι 1974, σ. 36, *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*, τ. 15, σ. 418.

Ηρακλείου Κρήτης¹³⁹.

5. Το *Γαβαλομούρι*, οικισμός της κοινότητας Βουκολιών, στον νομό Χανίων της Κρήτης¹⁴⁰.

6. Ο *Κάβαλλος*, χωριό στον νομό Λευκάδας¹⁴¹ και οικισμός στον νομό Χανίων¹⁴².

7. Η *Καβάλη*, νησίδες στο Λυβικό Πέλαγος κοντά στις νοτιοανατολικές ακτές του νομού Λασιθίου¹⁴³.

8. Η *Καβαλλιανή*, ακατοίκητη νησίδα στον νότιο Ευβοϊκό Κόλπο¹⁴⁴.

9. Η *Καβάλα*, πόλη της Ανατολικής Μακεδονίας, πρωτεύουσα του ομώνυμου νομού¹⁴⁵.

10. *Γκαβαλάν*, συνοικισμός, ο οποίος απετέλεσε μαζί με άλλους την κοινότητα Βαφειοχώρι (παλαιά Δραγομίρι)¹⁴⁶ του νομού Κιλκίς. Σε χάρτη της περιοχής, βορειοανατολικά από το Δραγομίρι, αναφέρεται το χωριό με το όνομα *Γκαβαλάντσικ*.

11. *Καμπαλάφτσοι* - *Είναι χωριό της κάτω λεκάνης της Σέμνιτσας, το όνομα του οποίου μας αποκαλύπτει ότι οι ανάδοχοί του προέρχονταν από τόπον ή πατριά με το όνομα Καμπάλα. Το όνομα αυτό δεν αποκλείεται να σχετίζεται με το τοιούτο Γαβαλά, μεσαιωνικής φάρας του Βυζαντίου όθεν τα ονόματα των χωριών Γαβαλού της Κρήτης και του Αγρινίου, Γκαβαλάντσοι της περιοχής Θεσσαλονίκης κ.τ.λ. Καβίλη εξ άλλου λέγονταν και μία πόλις της Θράκης, την οποία είχαν ιδρύσει οι Μακεδόνες. Η τοπωνυμία Καμπαλάφτσοι πάντως δεν αποκλείεται να οφείλεται και στην σλανική λέξι κόββιλι = φοράδες, όθεν κοββίλεφτσοι = φοραδίτες, μάντρες ή βοσκοί φορβάδων*

139. Υδρία, *Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 16, σ. 267.

140. Υδρία, *Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 16, σ. 267, *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τ. 15, σ. 418.

141. *Λεξικόν των Δήμων, Κοινοτήτων και Οικισμών της Ελλάδος*, Αθήναι 1974, σ. 58. Kahane H. und R., *Italianische Ortsnamen in Griechenland*, Athen 1940, σ. 97.

142. *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τ. 31, σ. 105. Kahane H. und R., *Italianische Ortsnamen in Griechenland*, Athen 1940, σ. 97.

143. *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τ. 31, σ. 105. Kahane H. und R., *Italianische Ortsnamen in Griechenland*, Athen 1940, σ. 97.

144. *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τ. 31, σ. 105. Kahane Hund R., *Italianische Ortsnamen in Griechenland*, Athen 1940, σ. 97.

145. Για την ετυμολογία της Καβάλας βλ. ενδεικτ. Χιόνης Κ. Ι., *Ιστορία της Καβάλας*, Καβάλα 1968, σ. 65-67, Μπακαλάκης Γ., «Το τοπωνύμιο Καβάλα», *Η Καβάλα και η περιοχή της. Α΄ Τοπικό Συμπόσιο, Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 129-132, Ζωγραφάκης Γιώργος, «Το τοπωνύμιο Καβάλα», *Ονόματα*, Αθήνα 1981, τ. 6, σ. 24, Ορφανίδης Κ., *Ιστορικά και τοπωνυμικά Καβάλας*, Καβάλα 1997, σ. 15-20, 21-22, Μπαμπινιώτη Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1998, σ. 800, όπου την αναφέρει ως αγνώστου ετύμου.

146. Υδρία, *Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 21, σ. 351.

κ.τ.λ. Είναι λοιπόν διαμφισβητούμενη τοιαύτη¹⁴⁷.

12. Επίσης, υπάρχουν και άλλα τοπωνύμια, όπως: Καβαλλάρης (Ιθάκη), Καβελλαράκι (Κεφαλληνία), Καβαλλαριανά (Κρήτη), Καβαλλαριά (Σύμη), Καβαλλάρι (Ήπειρος), Καβαλλάρης (Κιλκίς, Δράμα), Καβαλλάρι (Λαγκαδάς), Κάβαλον (Γύθειο) κ.ά.¹⁴⁸.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, από το τοπωνυμιακό όνομα *Γαβαλάς* έχουμε μόνο το ομώνυμο τοπωνύμιο της Κύμης Ευβοίας.

Όλες οι άλλες ομόρριζες ή ομόηχες λέξεις με τη λ. *Γαβαλάς* παρουσιάζονται είτε απλά είτε σύνθετα με άλλη μορφή, από τα οποία προέρχονται ανάλογα τοπωνυμιακά επίθετα, με ανάλογες παραγωγικές καταλήξεις, όπως π.χ. από το *Γαβαλοχώρι* προέρχεται το *Γαβαλοχωρ-ίτης*, *Γαβαλοχωρ-ίτισσα*¹⁴⁹.

Επομένως, ούτε και τα ομόρριζα ή ομόηχα νεοελληνικά τοπωνύμια είναι ικανά, ώστε να διακαιολογήσουν ότι το τοπωνύμιο της Έδεσσας *Γαβαλιώτισσα* έχει σχέση με το κύριο όνομα *Γαβαλάς*, γιατί δεν υπάρχει τέτοιο αρχικό τοπωνύμιο.

ΣΤ'. 2. Προσηγορικές λέξεις

Επίσης, εκτός από τα ομόηχα ή ομόρριζα προς το τοπωνύμιο *Γαβαλιώτισσα* τοπωνύμια, υπάρχουν και πολλές ομόηχες ή ομόρριζες προσηγορικές λέξεις προς αυτό σε διάφορες γλώσσες, από τις οποίες σε θεωρητική γλωσσική βάση θα μπορούσε να προέλθει το τοπωνύμιο *Γαβαλιώτισσα*. Μερικές απ' αυτές είναι οι παρακάτω:

1. Στα σανσκριτικά η λ. *gav-ala-s* σημαίνει βούβ-αλος¹⁵⁰.

2. Στα λατινικά η περίπου ομόηχη λ. *caballus* σημαίνει το άλογο¹⁵¹. Επίσης, η λ. *gabalium*, *-ij*,¹⁵² είναι ένα είδος αρωματικού φυτού, ενώ η λ. *gabalus*, *-i*¹⁵³ σημαίνει σταυρός.

3. Στα αραβικά η λ. *gabala* σημαίνει *συμβόλαιο παραχώρησης γης, για την οποία ο καλλιεργητής οφείλει να πληρώνει τον ιδιοκτήτη κάθε χρόνο σε χρήμα ή σε είδος*¹⁵⁴. Από τη λ. αυτή προέρχεται το λατ. *caballa*, που, κατά

147. Λιάκου Σωκρ. Ν., *Τα 150 ονόματα των οικισμών της Λύγκου (περιοχή Φλώρινας - Μοναστηρίου). Τεκμήρια καταγωγής τών προ του 1912 κατοίκων της Μακεδονίας ειδικά και της Μικρευρώπης γενικώς*, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 82.

148. Kahane H. und R., *Italianische Ortsnamen in Griechenland*, Athen 1940, σ. 95-97.

149. Τριανταφυλλίδης Μαν., *Τα οικογενειακά μας ονόματα, ό.π.*, σ. 25.

150. Σταματάκου Ιω., *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα 1994, σ. 219, στη λέξη «βούς».

151. Κουμανούδη Στεφ., *Λεξικόν Λατινοελληνικόν*, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1972, σ. 92.

152. Κουμανούδη Στεφ., *Λεξικόν Λατινοελληνικόν*, σ. 333.

153. Κουμανούδη Στεφ., *Λεξικόν Λατινοελληνικόν*, σ. 333.

154. Μηνά Κ., *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω*

τον Ducange, δηλώνει κάποιον φόρο. Επίσης, προέρχεται Τόσον ο μεσν. λατ. τύπος *caballa*, όσον και οι επίσης μεσν. λατ. τύποι *cabella* και *gabella* «φόρος σε εμπόριο εδωδιώνων» (Niermeyer, σ. 459)¹⁵⁵.

4. Στην ελληνική γλώσσα, αρχαία και νέα, έχουμε τα εξής:

4.1. Οι αρχαίοι Μακεδόνες έλεγαν «γαβαλάν» τη λ. κεφαλή. Ο Ησύχιος αναφέρει: *γαβαλάν* (Maced.)· *έγκέφαλον*, *ή κεφαλή(ν)*¹⁵⁶.

4.2. Η λ. *κάβηλος* (ο) σημαίνει *ό άπεσκολυμμένος τό αϊδοϊον, ή όνος*¹⁵⁷.

4.3. Η ομόηχη αρχαία και μεσαιωνική ελληνική λ. *καβάλλης* (ο) [< λατ. *caballus*]¹⁵⁸ σημαίνει το άλογο¹⁵⁹.

4.4. Η λ. *καβάλλιον* (το), κατά τον Ησύχιο, σημαίνει «*καβάλλης. και ή πρώτη του τρικλίνου κλίνη, δια τό άνάκλιτον*¹⁶⁰.

4.5. Στη Θήρα και στη Νάξο ένα είδος σταφυλιού λέγεται *γαβαλεά* (η) ή *γαδουρεά* (η), επειδή τα σταφύλια αυτά έχουν το χρώμα του γαιΐδάρου¹⁶¹.

4.6. Στα νέα ελληνικά οι λέξεις *γάβαλ(λ)ο* (το), *κάβαλλο* (το), *καβαλλίνα* (η) είναι η κοπριά των αλόγων ή άλλων ζώων ή το ποντικοκούραδο (*κάβαλλο*) [< λατ. *caballinus* (= αλογίσιος) < λατ. *caballus* (= άλογο)]¹⁶².

4.7. Η λ. *καβαλί* ή *γαβαλί* (το), είναι είδος μεγάλης ξύλινης φλογέρας¹⁶³. Απαντάται και με τη μορφή *καβάλι* (το).

4.8. Η λ. *καβάλλα* [< *καβάλλης* < *cabalus* (= ίππος)]¹⁶⁴, ως ουσιαστικό, σημαίνει οι ιππείς, οι *καβαλλάρηδες*, η *ιππασία*, ενώ, ως επίρρημα, σημαίνει *ιππαστί*, *εφίππως*, *καβαλητά*¹⁶⁵.

Ιταλίας και της Σικελίας, Αθήνα 1994, σ. 267.

155. Μηνά Κ., *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας*, Αθήνα 1994, σ. 267.

156. Ησύχ., 329, 1607, βλ. και, Herwerden H. Van, *Lexicon Graecum suppletorium et dialecticum*, Lugduni Batavorum, MDCCCII, σ. 166, όπου αναφέρεται «*γαβαλάν. έγκέφαλον ή κεφαλάν Η. Macedonicum videtur*».

157. Δημητράκου Δ., *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης*, ό.π., τ. 7, σ. 3496.

158. Μπαμπινιώτη Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1998, σ. 800.

159. Ησύχ., 787, Hofmann J. B., *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής* [...], Εν Αθήναις 1989, σ. 146, Chantraine P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Paris 1999, σ. 477.

160. Ησύχ., 787.

161. Κουκουλέ Φαίδωνος Ι., *Θεσσαλονίκης Ευσταθίου τα Λαογραφικά*, Αθήνα 1950, τ. 1, σ. 209, βλ. και, Αθανασιάδου Ν., «Ποικιλία ελληνικών αμπέλων και σταφυλών», *Δελτίον της Γεωργικής Εταιρείας*, εν Αθήναις 1932, τεύχ. ΙΑ', σ. 3379-3380, όπου όμως δεν αναφέρεται το όνομα *γαβαλεά*.

162. Liddel - Scott - Κωνσταντινίδου, *Μέγα Λεξικόν*, τ. 2, σ. 554, Σταματάκου Ιω., *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα 1971, τ. 1, σ. 852, τ. 2, σ. 1489, Δημητράκου Δ., *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης*, τ. 3, σ. 1532, τ. 7, σ. 3495.

163. *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τ. 31, σ. 103.

164. Μπαμπινιώτη Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, σ. 800.

165. Δημητράκου Δ., *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης*, ό.π., τ. 7, σ. 3495.

4.9. Οι λέξεις *καβάλλειον* ή *καβάλλιον* (το) και *καβάλλης* (ο) σημαίνουν *εργάτης και αχθοφόρος ίππος*¹⁶⁶.

4.10. Η λέξη *καβάλος* ή *κάβαλος* (ο) ή *καβάλλο* (το) [*<* ιταλ. *cavallo* (= *άλογο*)]¹⁶⁷ είναι *το κάτω μέρος της ραφής της ενούσης τα δύο σκέλη της περισκελίδος*¹⁶⁸.

4.11. Η λέξη *καββάλα*, κοινώς *κάββαλα* ή *καμπάλα* (η), [*<* μσν. λατ. *cab-bala <* μτγν. εβρ. *qabbaláh* (= *παράδοση*)], είναι *μυστικόν ιουδαϊκόν θεοσοφικόν σύστημα*¹⁶⁹.

4.12. Στο γλωσσικό ιδίωμα των ελληνοφώνων της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας η λ. *καβάλλα* (η) μαρτυρείται σε έγγραφα των ετών 1270, 1332, 1334, 1336. Προέρχεται Από το λατ. *caballa*, που, κατά τον Ducange, δηλώνει κάποιον φόρο. Τόσον ο μεσν. λατ. τύπος *caballa*, όσον και οι επίσης μεσν. λατ. τύποι *cabella* και *gabella* «φόρος σε εμπόριο εδωδίων» (Niermeyer, σ. 459) προέρχονται από αραβ. *gabala* «συμβόλαιο παραχώρησης γης, για την οποία ο καλλιεργητής οφείλει να πληρώνει τον ιδιοκτήτη κάθε χρόνο σε χρήμα ή σε είδος»¹⁷⁰.

4.13. Στο γλωσσικό ιδίωμα της Κύπρου *κάβαλλος*, ο [*ιταλ. cavallo*] *χωράφι που βρίσκεται στη ράχη του βουνού, άκρη της βράκας, η νευκά (δοκός) που στηρίζει την επικλινή στέγη του σπιτιού. «Ο ήλιος έγειρεν τον κάβαλλον»*¹⁷¹.

Η λ. *κάβαλλος* που στα κυπριακά σημαίνει επικλινές χωράφι στις ράχες των βουνών, σε άλλα μέρη λέγεται *κατηφορία* (η), δηλαδή *χωράφι που βρίσκεται σε έδαφος επικλινές*. Έτσι, στον κώδικα 415/1889 της Χάλκης Δωδεκανήσου προικίζεται *μία κατηφορία εντός του περιβολίου της [...] και ετέρα κατηφορία εις την κάτω μεριά της Πλαγιάς*¹⁷².

4.14. Στο γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων της Σωζοπόλεως Ανατολικής Ρωμυλίας η λ. *καβάλι* (το) είναι: 1. είδος φλογέρας, 2. κυρίως στον πληθ. *καβάλια* (τα) είναι *υπερυψωμένες, επικλινείς και από τα δύο μέρη, τεχνητές σειρές από χώμα, σε σχήμα αναχώματος, πλάτους και ύψους 30 εκατοστών*

166. Ησύχ. 787, Liddel - Scott - Κωνσταντινίδου, *Μέγα Λεξικόν*, τ. 2, σ. 554, Δημητράκου Δ., *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσας*, ό.π., τ. 7, σ. 3495.

167. Μπαμπινιώτη Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1998, σ. 801.

168. Δημητράκου Δ., *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσας*, ό.π., τ. 7, σ. 3495.

169. Δημητράκου Δ., *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσας*, ό.π., τ. 7, σ. 3495.

170. Μηνά Κ., *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας*, ό.π., σ. 267.

171. Γιαγκουλλής Κωνστ., *Λεξικό ετυμολογικό και ερμηνευτικό της κυπριακής διαλέκτου*, Βιβλιοθήκη Κυπρίων λαϊκών ποιητών, αρ. 54, Λευκωσία 1994, σ. 54, Mandeson, *Τέλειο Ελληνοϊταλικό λεξικό*, σ. 479-480.

172. Σκανδαλίδη Μιχ., «Πρώτη προσέγγιση στους κώδικες του 19ου αιών. της Χάλκης Δωδεκανήσου», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Αθήνα 1994, τ. ΙΕ', σ. 229.

περίπου, στις οποίες φυτεύονται και καλλιεργούνται ποικιλίες κλημάτων για μπόλιασμα.

4.15. Στο γλωσσικό ιδίωμα της Θάσου η λέξη *καβάλ'* (το) είναι μικρό επικλινές ανάχωμα, το οποίο σχηματίζεται, όταν σκαλίζει ο γεωργός τις σειρές των φυτών (φασουλιές, ντοματιές, κουκιές, κλήματα κ.ά.) και συσσωρεύει σ' αυτά χώμα και από τα δυο τους μέρη. Το καβάλι σχηματίζεται ως εξής: *βάξεις τα δυο σου πόδια δεξιά κι αριστερά απ' τα φυτά, αντίστοιχα, και σκάβοντας με την τσάπα συγκεντρώνεις το χώμα κοντά τους σε συνεχή γραμμή. Μ' αυτό τον τρόπο σχηματίζεται ένα είδος αναχώματος, που καθώς το δημιουργείς, φτάνει λίγο πιο πάνω απ' τις γάμπες σου, ανάμεσα στα σκέλια. [...] Αυτό το μικρό ανάχωμα είναι το «καβάλ'».* Μεταξύ δυο καβαλιών δημιουργείται αυλάκι που θα γεμίζει νερό κατά το πότισμα¹⁷³. Επίσης, στο ίδιο γλωσσικό ιδίωμα το ρ. *καβαλιάζου* σημαίνει *συγκεντρώνω το χώμα στη ρίζα του φυτού*¹⁷⁴.

4.16. Σε μεσαιωνικά και νεότερα κείμενα η λέξη *καβαλάρης* [< μσν. *καβαλάριος* < λατ. *caballarius* < λατ. *caballus*]¹⁷⁵, εκτός από τις άλλες σημασίες (ιπέας, ιπότης), σημαίνει και φεουδάρχη, η λ. *καβαλαρικών*, εκτός από τα άλλα (ιπικός, ιπικό), σημαίνει και φεουδαρχικό τέλος, φόρος που πληρώνεται στον *καβαλάρη*, δηλαδή τον φεουδάρχη, η λ. *καβαλαρία* [< ιταλ. *cavalaria*] σημαίνει, εκτός από τα άλλα (ιπικό, καβάλα) και φέουδο¹⁷⁶.

5. Στα αρωματικά (κουτσοβλαχικά) υπάρχουν οι παρακάτω ομόηχες ή ομόρριζες λέξεις: *καβάλα*, *καβαλάρου*, *καβαλαρίε*, *cāvāl* (= καβάλι, είδος φλογέρας), *cāvālā* [< ελλην. καβάλα < ιταλ. *cavalla*], *cāvālār* [< ελλην. καβαλάρης < ιτ. *cavallaro*], *cāvālātie* [< ελλην. καβαλαρία < ιτ. *cavalleria*]¹⁷⁷.

6. Στα ιταλικά η λ. *cavalla* σημαίνει φοράδα. Η λ. *cavalina* σημαίνει: 1. φοραδίτσα, 2. κοπέλα χαριτωμένη και ζωηρή, 3. το μικρό εφελτήριο, 4. τα βαρελάκια (παιδικό παιχνίδι). Η λ. *cavallo* σημαίνει: 1. το άλογο, 2. ο ίππος (ως μονάδα μετρήσεως της δυνάμεως), 3. το εφελτήριο, η γαϊδάρα, ο ίππος (της γυμναστικής), 4. το άλογο του σκακιού, 5. φιγούρα χαρτιών ιταλικού παιχνιδιού, 6. ο καβάλος ή το καβάλο του παντελονιού¹⁷⁸. Επίσης, στα ιτα-

173. Βαρδαβούλιας Γιάννης, «Το γλωσσικό ιδίωμα του Θεολόγου. Ένα σύντομο γλωσσάρι», *Θασιακά*, τ. 4, Καβάλα 1987, σ. 46.

174. Τομπαΐδης Δ., *Το γλωσσικό ιδίωμα της Θάσου*, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 54.

175. Μπαμπινιώτη Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, σ. 800.

176. Κριαρά Εμμ., *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας*, τ. Ζ', Θεσσαλονίκη 1980, σ. 186-190, τ. ΙΒ', Θεσσαλονίκη 1993, σ. 376-377.

177. Νικολαΐδου Κ., *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Κουτσοβλαχικής Γλώσσας*, Εν Αθήναις 1909, σ. 181-182, Papanagi T., *Dictionarul Dialectului Aromân*, București 1974, σ. 357-358.

178. Cortelazzo M. - Zolli P., *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna 1998, τ. 1, σ. 218-219, Mandeson, *Τέλειο Ελληνοϊταλικό λεξικό*, σ. 479-480.

λικά *gabella* σημαίνει ο φόρος, ο δασμός, το τέλος, το δικαίωμα¹⁷⁹.

7. Στα γαλλικά *GABELLE XIVe s.*: *it. gabella, de l'arabe qabála «recette», «impôt»*; *GABELOU XVIe s., avec forme dial. du suff. -Msus, fr. -eux*.¹⁸⁰ σημαίνει φόρος, έσοδα.

8. Στα τουρκικά η λ. *kaval*, σημαίνει καλάμι, αυλός, φλογέρα, ενώ *kavala*, σημαίνει *abri près de la mer*, δηλαδή καταφύγιο κοντά στη θάλασσα¹⁸¹.

Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι οι τουρκικές λέξεις¹⁸² δεν μας επιτρέπουν να ετυμολογήσουμε το τοπωνύμιο *Γαβαλιώτισσα* από τα τουρκικά και για άλλους λόγους, αλλά και γιατί το τοπωνύμιο μαρτυρείται πριν από την παρούσα των Τούρκων στην Έδεσσα¹⁸³.

9. Στα σερβοκροατικά έχουμε τις αντίστοιχες λέξεις *kavalerija* (= ιππικό), *kavaljerist* (= ιππέας), *kavalir* (= ιππότης), *kavaljerski* (= ιπποτικός) κ.ά.¹⁸⁴.

10. Στα ρουμανικά έχουμε τις αντίστοιχες λέξεις *caval* (= φλογέρα), *cavalcada* (= ιππηλασία), *cavaler* (= ιππότης), *cavalerie* (= ιππικό) κ.ά.¹⁸⁵.

11. Στα αλβανικά έχουμε τη λέξη *kavalier* (= καβαλιέρος) κ.ά.¹⁸⁶.

12. Στα βουλγαρικά υπάρχουν οι παρακάτω ομόηχες λέξεις:

12.1. *гавала* (*gavalá*). Η λ. αυτή, στα βουλγαρικά, σημαίνει: ο χάχας, ο χάσκων, ο χάσκας, ο κουτός, ο βλάκας, ο ανόητος, ο ηλίθιος, ο χαζός, ο κεφάλας.

Οι Βούλγαροι γλωσσολόγοι δέχονται ότι η παραπάνω λ. μπορεί να είναι συγγενής με τη λ. *гавед* (*gáved*), η οποία σημαίνει αγρίμι, θηρίο, αλλά ότι ο γλωσσικός σχηματισμός της δεν είναι σαφής και τονίζουν ότι μπορεί να υποτεθεί ότι προέρχεται από την αρχαία μακεδονική λ. *γαβαλάν*, η οποία σημαίνει *глава* (*glaná*), δηλαδή κεφάλι¹⁸⁷.

12.2. *гавала* (*gavaljá*). Η λ. αυτή στα βουλγαρικά σημαίνει: τα παιδιά, ο γόνος, η γονή, η οικογένεια.

Οι Βούλγαροι γλωσσολόγοι δέχονται ότι και αυτό, πιθανώς, έχει σχέση με

179. Mandeson, *Τέλειο Ελληνοϊταλικό λεξικό*, σ. 479-480.

180. Picoche Jacqueline, *Dictionnaire Étymologique du Français*, Paris 1992, σ. 231.

181. Tuğlaci P., *Grand Dictionnaire Turc-Français*, Istanbul 1984, σ. 400.

182. Tuğlaci P., *Grand Dictionnaire Turc-Français*, σ. 400, *Tursko - Bългарski rečnik*, Sofia 1962, σ. 288, Δημητριάδου Μ., *Λεξικόν Ελληνο-Τουρκικόν Τουρκο-Ελληνικόν*, Αθήνα 1984, σ. 286, Παμπούκης Τ. Ι., *Τουρκικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής*, Αθήνα 1988, τ. 1., σ. 158.

183. Σταλίδης Κ. Γ., *Η Έδεσσα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 95-125, Μίντση Γ. Ι., *Ιστορία της Έδεσσας*, ό.π., σ. 89-93, Μίντση Γ., «Η κατάληψη της Έδεσσας από τους Τούρκους (1389)», *Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη 1994, τ. 29, σ. 257-261.

184. Βογιατζή Άννας, *Σερβοκροατικό - Ελληνικό Λεξικό*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 230.

185. Κωτολούλη Σωκρ., *Ρουμανοελληνικό Λεξικό*, Αθήνα 1984, σ. 101.

186. Γκίνη Χ. Ν., *Ελληνο - Αλβανικό Λεξικό*, Ιωάννινα 1993, σ. 556.

187. *Bългарски etimologič en rečnik*, Sofia 1971, τ. 1, σ. 220, *Βουλγαροελληνικόν Λεξικόν*, Σόφια 1960, σ. 162, 340, 349, *Bългарски etimologič en rečnik*, Sofia 1981, τ. 3, σ. 167.

τη λ. *гавед* (gáved), ότι δεν είναι σαφής η ετυμολογία του, αναφέρονται στη λιθουανική λ. *gónija*, η οποία σημαίνει πλήθος, μάζα, και ότι είναι δυνατόν να έχει προέλθει από την πιο αρχαία αμάρτυρη λ. **габал* (gavajá)¹⁸⁸.

12.3. *гавалинка* (gavalínka). Η λ. αυτή σημαίνει ζώαριο, μικρό ζώο, ζούδι, ζουζουλο, ζωΰφιο.

Οι Βούλγαροι γλωσσολόγοι δέχονται ότι προήλθε από συμφυρμό ανάμεσα στις λ. *гадинка* (gadínka), η οποία σημαίνει μαμούδι, μαμούνι, ζωΰφιο, έντομο, και *гавед* (gáved)¹⁸⁹.

12.4. *кобила* (kobíla). Η λ., που στα βουλγαρικά σημαίνει φοράδα, συσχετίνεται με το ελλην. *καβάλης* και το λατιν. *caballus*¹⁹⁰.

12.5. Επίσης, στα βουλγαρικά απαντώνται με ανάλογες σημασίες και οι ομόηχες λέξεις *канάλ* (= φλογέρα), *кабала* (= καβάλα, θεοσοφικό σύστημα), *kavaleríst* (= καθαλάρης), *kavalér* (καβαλιέρος), *kavalérija* (= ιππικό), *kavalkáda* (ιππηλασία, ιππασία) κ.ά.¹⁹¹.

Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι η λ. *Γαβαλιώτισσα*, ως τοπωνύμιο, δεν είναι σλαβική και δεν την αναφέρει ούτε ο Max Vasmer στο έργο του *Die Slaven in Griechenland*¹⁹².

13. Επίσης, στα ρωσικά απαντώνται με ανάλογες σημασίες και οι ομόηχες λέξεις *kavalérija* (= το ιππικό, η καθαλαρία), *kavalér* (= καθαλιέρος, ιππότης), *kavalist* (ιππεύς, καθαλάρης), *kavalkáda* (ιππηλασία, ιππασία) κ.ά.¹⁹³.

14. Επίσης, στα γερμανικά απαντώνται με ανάλογες σημασίες και οι ομόηχες λέξεις *Kavalerie* (= ιππικό), *Kavalier* (= ιππότης, καθαλιέρος), *Kavaleríst* (ιππεύς), *Kavalkáde* (παρέλαση ιππέων) κ.ά.¹⁹⁴.

15. Επίσης, στα πορτογαλικά απαντώνται με ανάλογες σημασίες και οι ομόηχες λέξεις *cavalo* (= άλογο), *cavaleiro* (= ιππέας, ιππότης), *cavala* (= σκουμπρί) κ.ά.¹⁹⁵.

16. Επίσης, στα ισπανικά απαντώνται με ανάλογες σημασίες και οι

188. *Bálgarski etimologič en rečnik*, Sofia 1971, τ. 1, σ. 220, *Βουλγαροελληνικόν Λεξικόν*, Σόφια 1960, σ. 1361, 1435.

189. *Bálgarski etimologič en rečnik*, Sofia 1971, τ. 1, σ. 220, *Βουλγαροελληνικόν Λεξικόν*, Σόφια 1960, σ. 150, 277.

190. *Bálgarski etimologič en rečnik*, Sofia 1979, τ. 2, σ. 501-503, *Βουλγαροελληνικόν Λεξικόν*, Σόφια 1960, σ. 457.

191. *Bálgarski etimologič en rečnik*, Sofia 1979, τ. 2, σ. 120-122, *Βουλγαροελληνικόν Λεξικόν*, Σόφια 1960, σ. 425.

192. Vasmer Max, *Die Slaven in Griechenland*, Leipzig 1970.

193. Mandeson, *Σύγχρονο Ρωσοελληνικό Λεξικό*, Moskva 1966, εκδόσεις Διαγόρας, Αθήνα (χ.χ), σ. 390-391.

194. Τσουνανά Α., *Νέον Γερμανο-Ελληνικόν Λεξικόν*, Αθήνα 1961, σ. 216.

195. *Πορτογαλο-Ελληνικό Λεξικό*, Αθήνα 1994, ΚΟΡΕΛΚΟ, σ. 15.

ομόηχες λέξεις *caballero* (= ιππότης), *caballeria* (= ιππικό.), *caballerosidad* (= ιπποσύνη, ιπποτισμός), *caballete* (= κορυφογραμμή, καβαλέτο, τρίποδας), *caballo* (= άλογο) κ.ά.¹⁹⁶.

Z' . Σύνοψη των ιστορικογλωσσικών δεδομένων και συμπεράσματα

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω, ως συμπεράσματα, είναι δυνατόν να προκύψουν τα εξής:

Z'.1. Πιθανή γλωσσική προέλευση του τοπωνυμίου Γαβαλιώτισα

1.1. Από τις νότιες παρυφές του τοπωνυμίου *Γαβαλιώτισσα* περνούσε η Εγνατία οδός¹⁹⁷ ή ο λεγόμενος βασιλικός δρόμος¹⁹⁸, στην οποία, κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, υπήρχαν, κατά διαστήματα, διάφοροι σταθμοί (*mutatio, statio*), όπου, εκτός από τα άλλα, εισπράττονταν και οι φόροι.

Επίσης, κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, υπάρχουν κατά μήκος της Εγνατίας οδού τελωνειακοί σταθμοί, στους οποίους εισπράττονται φόροι. Έτσι, στην Εγνατία μαρτυρούνται ως τόποι εισπράξεως του κομμερκίου¹⁹⁹ πλην της Θεσσαλονίκης, η Αχρίδα, η Έδεσσα, η Αμφίπολη, οι Φίλιπποι, η Χριστούπολη²⁰⁰.

Στα αραβικά η λ. *caballa*, όπως αναφέραμε παραπάνω, σημαίνει συμβόλαιο παραχώρησης γης, για την οποία ο καλλιεργητής οφείλει να πληρώνει τον ιδιοκτήτη κάθε χρόνο σε χρήμα ή σε είδος²⁰¹. Από τη λ. αυτήν προέρχεται

196. *Ισπανο-Ελληνικό Λεξικό*, Αθήνα 1994, ΚΟΡΕΛΚΟ, σ. 17.

197. Hammond N. L. G. - Hatzopoulos M. B., «The Via Egnatia in Western Macedonia, Part II: The Via Egnatia from Mutatio Ad Duodecimum to Civitas Edessa», *American Journal of Ancient History* 8 (1983) 51-52, Zachariadou Elisabeth, *The Via Egnatia under Ottoman Rule*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, βλ. και Σταλίδης Κ. Γεώργιος, «Δρόμοι στην Έδεσσα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, σύμφωνα με τις μαρτυρίες περιηγητών», ΙΗ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (31 Μαΐου - 1 Ιουνίου 1997), *Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 49-65.

198. Každan A. P., «Dva pozdnevizantijskih akta iz sobranija P. I. Sevastjanova», *Vizantijskij Vremennik*, Moskva - Leningrad 1949, τ. 2/27, σ. 318, στίχ. 318-319.

199. Η λέξη κομμέρκιον είναι βυζαντινός όρος, γνωστός από τον 10ο αι., και δηλώνει «τους εμπορικούς και τελωνειακούς δασμούς οι οποίοι εισπράττονταν ή καταβάλλονταν άλλοτε μεν για την πώληση και άλλοτε για την εισαγωγή ή εξαγωγή εμπορευμάτων, άλλοτε δε και κατά την πώληση αυτών *ad valorem*. Οι δασμοί αυτοί ανέρχονταν σε 10% επί της αξίας των προϊόντων». Ο επιτετραμμένος για την εισπραξη του κομμερκίου ή, γενικότερα, ο προϊστάμενος του τελωνείου λέγεται κομμερκιάριος [*λατ. commercium* = εμπόριο] (*Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τ. 34, σ. 401, 473).

200. Καραγιαννόπουλος Ι., «Θεσμοί, Κοινωνία, Οικονομία», *Μακεδονία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982, σ. 329.

201. Μηνά, Κ. *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας*, ό.π., σ. 267.

το λατ. *caballa*, που, κατά τον Ducange, δηλώνει κάποιον φόρο. Επίσης, προέρχεται Τόσον ο μεσν. λατ. τύπος *caballa*, όσον και οι επίσης μεσν. λατ. τύποι *cabella* και *gabella* «φόρος σε εμπόριο εδωδίων» (Nietmeyer, σ. 459)²⁰².

Επομένως, σύμφωνα με την πιθανή αυτή άποψη, στις παρυφές της Γαβαλιώτισσας, πρέπει να υπήρχε σχετική υπηρεσία, έργο της οποίας ήταν να εισπράττει φόρο από τη διακίνηση προϊόντων. Εισέπρατταν δηλαδή την *caballa*, που ήταν είδος φόρου. Μετά, η λ. *caballa*, ως φόρος, μάς έδωσε πιθανώς και το αμάρτυρο τοπωνύμιο **Caballa*, δηλαδή Φόρος.

Άλλωστε, και στα Νέα Ελληνικά έχουμε διάφορα τοπωνύμια με τη λέξη Φόρος (Έδεσσα, Γιαννιτσά, Βέροια, Θεσσαλονίκη κ.α.), επειδή εκεί εισπραττόταν ο δημόσιος φόρος.

Στη Βέροια, μάλιστα, υπάρχει ιερός ναός, βυζαντινό μνημείο, με το όνομα Παναγία Παλαιοφορίτισσα ή Παλιοφορίτισσα ή Παλαιοφορίτσα²⁰³. [...] Ευρίσκεται επί της οδού Λαδομύλων, επί της δημοσίας οδού Ελιάς - Φράγματος Αλιάκμονος, πλησίον του σημείου όπου εισεπράττετο η δεκάτη επί των εισαγομένων εις την πόλιν προϊόντων εις την θέσιν «Παλαιόφορος», εκ τούτου δε έλαβε και την ονομασίαν Παλαιοφορί(ισ)σα, Παλιο(φο)ρίτισσα. Λέγεται και Παντάνασσα (Παναγία)²⁰⁴.

Βεβαίως, και ο λόγιος βυζαντινός αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (905-959) αναφέρει ότι, στα χρόνια του, υπάρχει Παναγία του Φόρου²⁰⁵.

Το ίδιο πιθανώς και Παναγία Γαβαλιώτισσα από το αμάρτυρο τοπωνύμιο **Caballa* [< *caballa* (= είδος φόρου)] και ο τόπος, όπου εισπραττόταν ο φόρος.

2. Συναφής προς την πρώτη πρόταση είναι και η δεύτερη. Τα κτήματα, όπως αναφέραμε, ανήκαν στην οικογένεια των Παλαιολόγων, οι οποίοι πιθανώς τα παραχωρούσαν σε ιδιώτες. Αυτοί τα καλλιεργούσαν για λογαριασμό τους και πλήρωναν το αντίστοιχο δικαίωμα, τη φορολογία τους δηλαδή στους Παλαιολόγους (*caballa*).

Την άποψη αυτή ενισχύει ότι στο γλωσσικό ιδίωμα των ελληνοφώνων της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας η λ. *καβάλλα* μαρτυρείται με την έννοια της εισπραξης δικαιώματος, φορολογίας. Έτσι, σε σωζόμενα έγγραφα αναφέρονται:

202. Μηνά, Κ. *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας*, ό.π., σ. 267.

203. Χιονίδης Γ. Χ., *Ιστορία της Βεροίας*, τ. 2, ό.π., σ. 183, Χιονίδης Γ. Χ., *Σύντομη ιστορία του Χριστιανισμού στην περιοχή της Βεροίας*, Βέροια 1961, σ. 66, Γαβριηλίδη Θωμά., *Προσκύνημα στα ιερά της θεοσώστου πόλης Βεροίας*, Βέροια 1996, σ. 81-82.

204. Χιονίδης Γ. Χ., *Ιστορία της Βεροίας*, τ. 2, ό.π., σ. 183.

205. Καλοκώρη Κ. Δ., *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως*, ό.π., σ. 42.

καί διὰ καθ' ἐκάστου χρόνου τῆς αὐτῆς καβάλλας (1270), ἔχει δὲ καί τὰ ἀγράρια (...) καβάλλα γουμάρια μ (1332), ἔσχεν ἐκ τὴν καβάλα τοῦ ἐλαδίου (...) καφίσια κ (1334), ἔχει δὲ καβάλα σίτου γουμάρια δ (1336), ἡ δὲ καβάλα ἀπέμεινεν κάμοι (χ. χ.)²⁰⁶.

Επίσης, την ενισχύει και το ότι σε μεσαιωνικά και νεότερα κείμενα η λέξη *καβαλλάρης*, εκτός από τις άλλες σημασίες (ιππέας, ιππότης), σημαίνει και φεουδάρχη, η λ. *καβαλαρικό*, εκτός από τα άλλα (ιππικός, ιππικό), σημαίνει και φεουδαρχικό τέλος, φόρος που πληρώνεται στον καβαλάρη, δηλαδή τον φεουδάρχη, η λ. *καβαλαρία* σημαίνει, εκτός από τα άλλα (ιππικό, καβάλα), και φέουδο²⁰⁷.

Για τις δύο παραπάνω αυτές προτάσεις (Z.1.1, 2) υπάρχει το εξής αναίρετικό πρόβλημα: δηλαδή, η αραβική λ. *caballa* που μας έδωσε τους λατινικούς γλωσσικούς τύπους *caballa*, *cabella* και *gabella*, τον γαλλικό γλωσσικό τύπο *gabelle*, τον ιδιωματικό ελληνικό γλωσσικό τύπο της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας *καβάλλα*, δε μαρτυρείται στα βυζαντινά κείμενα ότι πέρασε στην περιοχή αυτή με τη σημασία της φορολογίας, ώστε να προκύψει το αμάρτυρο τοπωνύμιο *Cavala, από το οποίο, τελικώς, να προκύψει το τοπωνύμιο - προσωνύμιο *Γαβαλιώτισσα* στην Έδεσσα. Και σ' αυτή την περίπτωση αποκλείεται η προέλευση του τοπωνυμίου *Γαβαλιώτισσα* από την αραβική λ. *caballa* (= είδος φόρου).

3. Επίσης, στους ρωμαϊκούς αυτούς σταθμούς (*mutatio*, *statio*) και κατόπιν βυζαντινούς επί της Εγνατίας οδού στάθμευαν, ξεκουράζονταν και άλλαζαν τα ταχυδρομικά άλογα. Στις παρυφές της *Γαβαλιώτισσας*, από όπου περνούσε η Εγνατία Οδός, σύμφωνα με την πρόταση αυτή, πρέπει να υπήρχε ένας τέτοιος σταθμός, όπου στάθμευαν τα άλογα. Από το λατινικό όνομα *caballus* -i (= άλογο) ή από το λατινογενές *cavalla*, *cavallo* (= άλογο) πρέπει να προήλθε το αμάρτυρο τοπωνύμιο *Caballus, πληθυντικός *Caballi ή *Cavalla ή *Cavallo, από το οποίο προήλθε και το τοπωνύμιο-προσωνύμιο *Γαβαλιώτισσα*.

Την άποψη αυτή, εκτός από τη λατινική λ. *caballus*, την ενισχύει και το ότι η αρχαία ελληνική λ. *καβάλλης* σημαίνει, επίσης, άλογο²⁰⁸, και η ιταλική λ. *cavalla* σημαίνει φοράδα²⁰⁹.

Παρόμοια άποψη έχουμε για το τοπωνύμιο - πόλη Καβάλα, η οποία [...]

206. Μηνά Κ., *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας*, ό.π., σ. 267.

207. Κριαρά Εμμ., *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας*, τ. Ζ', Θεσσαλονίκη 1980, σ. 186-190, τ. ΙΒ', Θεσσαλονίκη 1993, σ. 376-377.

208. Ησύχ., 787, Hofmann J. B., *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*, σ. 146.

209. Mandeson, *Τέλειο Ελληνοϊταλικό λεξικό*, σ. 479-480.

Ίσως να απεκλήθη έτσι από τους Λεβαντίνους, γιατί εκεί σταματούσαν τα καραβάνια των ταξιδιωτών κι άλλαζαν τα κουρασμένα υποζύγια τους με νέα, για να συνεχίσουν τη διαδρομή τους προς τον ελληνικό χώρο ή την Κωνσταντινούπολη. Η λέξη *cavallo* σημαίνει άλογο στη βενετσιάνικη γλώσσα²¹⁰.

4. Επίσης, θεωρητικώς, είναι δυνατόν να προέλθει και από τη μακεδονική λέξη *γαβαλάν*, από την οποία πιθανώς να είχε προέλθει πρώτα το αμάρτυρο τοπωνύμιο *Γαβαλά (η), από την οποία τελικώς να προέρχεται το τοπωνύμιο -προσωνύμιο *Γαβαλιώτισσα*.

Συνοψίζοντας τις παραπάνω τέσσερις προτάσεις, μπορούμε να πούμε ότι είναι ένα τοπωνύμιο, το οποίο γλωσσικώς και σε θεωρητική γλωσσική βάση θα μπορούσε πιθανώς να προέλθει:

1. είτε από την αρχαία μακεδονική λ. *γαβαλάν* (= κεφαλή).
2. είτε από τη λατινική ή λατινογενή γλωσσική ρίζα (*cabal-*, *caval-*) στις διάφορες γλωσσικές εξελίξεις της.
3. είτε από την αραβική λ. *caballa* στις διάφορες γλωσσικές εξελίξεις της.
4. είτε από την ελληνική γλωσσική ρίζα *καβάλ-* στις διάφορες γλωσσικές εξελίξεις της.²¹¹

Z'.2. Τελική συμπερασματική πρόταση και προτεινόμενη ετυμολογία

Το όνομα *Γαβαλιώτισσα* στο «έκδοτήριο γράμμα» του έτους 1375 μαρτυρείται πέντε φορές, ως εξής:

1. [...] *εις τό όνομα τής Πανυπεράγνου δεσποίνης ήμῶν Θεοτόκου και άειπαρθένου Μαρίας τής έπονομαζομένης Γαβαλλιωτίσης* [...] ²¹².
2. [...] *τόν όν άνεγήραμεν έν βάθρων τής Θεοτόκου ναόν έν' όνόματι τής Γαβαλλιωτίσης* [...] ²¹³.
3. [...] *άρχή, είκόνα τής Γαβαλιωτίσ(σης) έγκοσμημέν(ον), λείπει γοῦν ένξ αύτής τό χέριν (και) βοῦλλαι β'* [...] ²¹⁴.
4. [...] *κ(αι) όσα άνεθέμεθα κτήματά τε κ(αι) πράγματα κινητά κ(αι) άκίνητα, άτινα είσι ταῦτα· άρχ(ή) ή Γαβαλλιώτισσα μετά τοῦ χωρίου Τζερκόβιανην* [...] ²¹⁵.
5. [...] *Είσιν άπερ εύρίσκονται εις τό μοναστήριν, εις τήν Γαβαλιώτισσαν εις τά Βοδενά* [...] ²¹⁶.

210. Ζωγραφάκης Γιώργος, «Το τοπωνύμιο Καβάλα», *Όνόματα*, Αθήνα 1981, τ. 6, σ. 24.

211. Hofmann J. B., *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*, σ. 146.

212. *Actes de Lavra*, ό.π., σ. 103, στίχ. 19, βλ. και στίχ. 28.

213. *Actes de Lavra*, ό.π., σ. 103, στίχ. 27-28.

214. *Actes de Lavra*, ό.π., σ. 106, στίχ. 1-2. Η λ. «εγκοσμημένον» πρέπει να αποδοθεί ως «εγκοσμημένη», βλ. και σ. 107, στίχ. 6.

215. *Actes de Lavra*, ό.π., σ. 104, στίχ. 30-31.

216. *Actes de Lavra*, ό.π., σ. 106, στίχ. 1.

Από τις παραπάνω πέντε μαρτυρίες οι τρεις αναφέρονται στην Παναγία με το προσωνύμιο *Γαβαλιώτισσα* (2.1, 2.2, 2.3), ενώ οι άλλες δύο μαρτυρίες αναφέρονται ως τοπωνύμιο (2.4, 2.5).

Σύμφωνα με τη συντακτική δομή του λόγου και τη συντακτική θέση της λέξης *Γαβαλιώτισσα* στις φράσεις: 1. [...] *Εἰσὶν ἄπερ εὐρίσκονται εἰς τὸ μοναστήριον, εἰς τὴν Γαβαλλιώτισσαν εἰς τὰ Βοδενά [...]*²¹⁷, 2. [...] *κ(αί) ὄσα ἀνεθέμεθα κτήματά τε κ(αί) πράγματα κινητὰ κ(αί) ἀκίνητα, ἅτινα εἰσὶ ταῦτα· ἀρχ(ή) ἢ Γαβαλλιώτισσα μετὰ τοῦ χωρίου Τζερκόβιανην [...]*²¹⁸, κατά τη γνώμη μας, η ιερά αυτή μονή έχει ανεγερθεί σε τόπο, ο οποίος ήδη έχει ένα σχετικό ομόηχο όνομα, πριν από την ανέγερσή της σ' αυτόν. Επομένως, ο τόπος με το σχετικό όνομά του δίνει το όνομα-προσωνύμιο στην Παναγία ως *Γαβαλιώτισσα*²¹⁹.

Αυτή, ακριβώς, η συλλογιστική βάση είναι και η προϋπόθεση για την τελική ετυμολογία του τοπωνυμίου *Γαβαλιώτισσα*.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ιστορικοί και γλωσσικοί λόγοι αποκλείουν την περίπτωση το όνομα *Γαβαλιώτισσα* να προέρχεται από το όνομα *Γαβαλάς* (E. 2.1, E. 2.2).

Επίσης, δεν είναι πιθανό το τοπωνύμιο *Γαβαλιώτισσα* να έχει προέλθει από τις άλλες αναφερθείσες παραπάνω περιπτώσεις (βλ. κεφάλαιο ΣΤ'), για ξεχωριστούς γλωσσικούς και ιστορικούς λόγους η καθεμιά τους.

Έτσι, άλλες ιστορικές και γλωσσικές μαρτυρίες μάς οδηγούν στην τελική πρόταση για την ετυμολογία του τοπωνυμίου *Γαβαλιώτισσα*. Κι αυτές είναι:

2.1. Ιστορικές μαρτυρίες

1.1. Το έτος 1470 ο ιταλός Gio. Maria Degli Angioiello περνά από διάφορα μέρη της Ελλάδας (Θήβα, Αθήνα, Λειβαδιά κ.α.), αλλά και της Μακεδονίας (Θεσσαλονίκη, Σέρρες, Φίλιπποι κ.α.). Από τα μέρη που περνά κρατά ημερολογιακές σημειώσεις. Στις 16 Αυγούστου 1470 περνά από τα μέρη, όπου εκτείνεται σήμερα η πόλη Καβάλα και που τότε δεν είχε ιδρυθεί ακόμη. Τα μέρη αυτά τα περιγράφει ως εξής: *Περάσαμε από μίαν πλαγιάν βουνού, που ονομάζεται Chavalla, η οποία είναι εστραμμένη προς την θάλασσαν. Εδώ ευρίσκεται μία στενωπός, επί της οποίας υπάρχουν δύο ωραιότατα κάστρα, εν επί του βουνού και το άλλο παρά την θάλασσαν, και είναι και τα δύο ακατοίκητα*²²⁰.

217. *Actes de Lavra*, ό.π., σ. 106, στίχ. 1.

218. *Actes de Lavra*, ό.π., σ. 104, στίχ. 30-31.

219. Βλ. και Σμυρνάκη Γερασ., *Το Άγιον Όρος*, Εν Αθήναις 1903, σ. 380.

220. Μέρτζιου Κ. Δ., *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 203, βλ. και Χιόνη Κ. Ι., *Ιστορία της Καβάλας*, Καβάλα 1968, σ. 65, Βογιατζής Γ. Σ., «Οι πληροφορίες του Ενετού Τζοβάν Μαρία Αντζολέλο για τη Θράκη κατά το έτος 1470 και η σημασία τους για τη

Ακριβώς τα ίδια περιγραφόμενα παραπάνω χαρακτηριστικά έχει και η περιοχή *Γαβαλιώτισσα* στην Έδεσσα. Είναι δηλαδή ομαλή πλαγιά στις υπώρειες μιας προέκτασης βουνού, με προσανατολισμό εστραμμένο από βορειοανατολικά προς νοτιοανατολικά. Από τις νότιες παρυφές της αρχίζει το τοπίο, το οποίο έχει περιγράψει, το έτος 1350, ο Ιω. Καντακουζηνός (βλ. παραπάνω κεφάλαιο Γ.1)²²¹.

Αυτή η κατωφερής πλαγιά αναφέρεται και ως *λόφος της Γκαβαλιώτισσας*, όπως προκύπτει από σχετικό δημοσίευμα στην τοπική εφ. *Νέα Έδεσσα*, με ημερομηνία Παρασκευή 27 Αυγούστου 1921, όπου ανάμεσα στα άλλα καταγράφεται: *Την ημέραν της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος ευστήθη επιτροπή δια την συλλογήν εράνων προς ανέγερσιν ναού της Μεταμορφώσεως εις τον λόφον της Γκαβαλιώτισσας*²²².

Επομένως, λόγω της μορφής του εδάφους, θα πρέπει αυτό το μέρος να είχε ονομασθεί κάποτε **canála, καβάλα*, (ή πιθανώς και **κάβαλος, *καβάλι κ.ά.*). Από τις παραπάνω προσηγορικές λέξεις θα πρέπει να έχει προέλθει το αμάρτυρο τοπωνύμιο **Cavála, *Καβάλα*, (ή πιθανώς και **Κάβαλος, *Καβάλι κ.ά.*). Και από το τοπωνύμιο **Cavála, *Καβάλα*, προέρχεται και το προσωνύμιο Γαβαλιώτισσα. Από το προσωνύμιο αυτό προέρχεται τελικώς και το τοπωνύμιο Γαβαλιώτισσα στις διάφορες γλωσσικές μορφές του (βλ. κεφάλαιο Α').

2.2. Γλωσσικές μαρτυρίες

Η παραπάνω άποψη ενισχύεται από τα εξής ενδεικτικά παραδείγματα:

2.1. Η λ. *καβάλλιον*, κατά τον Ησύχιο, σημαίνει *καβάλλης. και ή πρώτη του τρικλίνου κλίνη, διά τὸ ἀνάκλιτον*²²³, ενώ το επίθετο *ἀνάκλιτος* σημαίνει *ανακεκλιμένος*²²⁴, πλαγιαστός.

2.2. Στο γλωσσικό ιδίωμα της Θάσου η λέξη το *καβάλ'* είναι μικρό επικλινές ανάχωμα, το οποίο σχηματίζεται, όταν σκαλίζει ο γεωργός τις σειρές των φυτών (φασουλιές, ντοματιές, κουκιές, κλήματα κ.ά.) και συσσωρεύει σ' αυτά χώμα και από τα δυο τους μέρη. Επίσης, και από το ρ. *καβαλιάζου* που, στο ίδιο γλωσσικό ιδίωμα, σημαίνει «*συγκεντρώνω το χώμα στη ρίζα του φυτού*»²²⁵ (βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο ΣΤ.2 και στο λήμμα 4.15).

γνώση της πρώιμης Οθωμανοκρατίας στο θρακικό χώρο», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 8 (1996) 23.

221. Καντακουζηνός Ιω., τ. 3, σ. 127 κ.ε.

222. «Νέα εκκλησία», εφ. *Νέα Έδεσσα*, φ. 09(27-08-1921), σ. 4, βλ. και εφ. *Έδεσσαϊκή*, φ. 1618 (03-09-1994), σ. 6.

223. Ησύχ., 787.

224. Liddell - Scott, τ. 1, σ. 172, Σταματάκου Ιω., *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα 1984, σ. 94.

225. Τομπαΐδης Δ., *Το γλωσσικό ιδίωμα της Θάσου*, σ. 54.

2.3. Η νεοελληνική λέξη *πλαγιά* σημαίνει η *κατωφερής πλευρά όρους ή υψώματος [...], βουνοπλαγιά*²²⁶ ή η *κατηφορική ή ανηφορική πλευρά ενός φυσικού υψώματος (βουνού ή λόφου)*²²⁷.

2.4. Στο γλωσσικό ιδίωμα της Κύπρου η λ. *κάβαλλος* είναι *χωράφι που βρίσκεται στη ράχη του βουνού*²²⁸.

Ο *κάβαλλος*, που στα κυπριακά σημαίνει επικλινές χωράφι στις ράχες των βουνών, σε άλλα μέρη λέγεται *κατηφορία* (η), δηλαδή *χωράφι που βρίσκεται σε έδαφος επικλινές*. Έτσι, στον κώδικα 415/1889 της Χάλκης Δωδεκανήσου προικίζεται *μία κατηφορία εντός του περιβολίου της ... και ετέρα κατηφορία εις την κάτω μεριά της Πλαγιάς*²²⁹.

2.5. Στο γλωσσικό ιδίωμα της Ρόδου *καβαλλ^dουρωτή* (η) είναι *είδος κεντιάς, που καβαλλικεύει η κλωστή τα δύο κομμάτια υφάσματος στο ράψιμο*²³⁰.

2.6. Σε νεοελληνικά ιδιώματα η λ. *καβαλλίκι* (το) σημαίνει *πανωβελονια*²³¹.

2.7. Στο γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων της Σωζοπόλεως Ανατολικής Ρωμυλίας η λ. *καβάλι* (το) ή *καβάλια* (τα) είναι *υπερυψωμένες, επικλινείς και από τα δύο μέρη, τεχνητές σειρές από χώμα, σε σχήμα αναχώματος πλάτους και ύψους 30 εκατοστών περίπου, στις οποίες φυτεύονται και καλλιεργούνται ποικιλίες κλημάτων για μπόλιασμα*.

2.8. Με την ίδια σημασία στα ισπανικά υπάρχει η λ. *caballete*, η οποία, εκτός από τα άλλα, σημαίνει και *κορυφογραμμή*²³².

Η'. Επίλογος

Κλείνοντας την εισήγησή μας για το τοπωνύμιο της Έδεσσας *Γαβαλιώτισα* με την τελική αυτή ετυμολογική πρόταση (βλ. κεφάλαιο Ζ' 2), κοντά σ' όλα τα παραπάνω, πρέπει να προστεθούν και τα εξής:

226. Σταματάκου Ιω., *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσης*, τ. 3, σ. 2319.

227. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη 1998, σ. 1080.

228. Γιαγκουλλής Κωνστ., *Λεξικό ετυμολογικό και ερμηνευτικό της κυπριακής διαλέκτου*, Βιβλιοθήκη Κυπρίων λαϊκών ποιητών, αρ. 54, Λευκωσία 1994, σ. 54, Mandeson, *Τέλειο Ελληνοϊταλικό λεξικό*, σ. 479-480.

229. Σκανδαλίδη Μιχ., «Πρώτη προσέγγιση στους κώδικες του 19ου αιών. της Χάλκης Δωδεκανήσου», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Αθήνα 1994, τ. ΙΕ', σ. 229.

230. Παπαχριστοδούλου Χρ. Ι., *Λεξικό των ροδίτικων ιδιωμάτων*, Αθήνα 1986, σ. 210.

231. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη 1998, σ. 625, Σταματάκου Ιω., *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα 1971, τ. 2, σ. 1489.

232. *Ισπανο-Ελληνικό Λεξικό*, Αθήνα 1994, ΚΟΡΕΛΚΟ, σ. 17.

1. Η τελική γλωσσική μορφή του τοπωνυμίου *Γαβαλιώτισσα* μπορεί να προέλθει από δύο γλωσσικές εξελίξεις του ονόματος, κατά τι διαφοροποιημένες, ως εξής:

1.1. Από τη λ. *cavala*, *καβάλα*²³³ (= επικλινές έδαφος, λόφος) προέρχεται το τοπωνύμιο **Καβάλα* (Κανάλα). Από την εκκλησία, προς τιμήν της Παναγίας, που είχε ιδρυθεί στην περιοχή **Καβάλα* (Κανάλα) + την παραγωγική κατάληξη *-ιώτισσα* προέρχεται το προσωνύμιο (*Παναγία*) *Καβαλ-ιώτισσα* (Καναλ-ιώτισσα) (η). Από την αιτιατ. του ονόματος *την Καβαλ-ιώτισσα* με μετατροπή του ν σε γ, επειδή ακολουθεί κ, έχουμε τη γλωσσική μορφή *τη γΚαβαλ-ιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα). Από τη μορφή αυτή σχηματίζεται η ονομαστ. *Γκαβαλ-ιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα) (η) και με μετατροπή του φθόγγου γκ σε γ έχουμε τη μορφή *Γαβαλ-ιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα) (η). Από την *Παναγία Γαβαλιώτισσα* στις διάφορες γλωσσικές μορφές της προέρχεται και το τοπωνύμιο *Γαβαλιώτισσα* στις διάφορες γλωσσικές μορφές της (βλ. κεφάλαιο Α΄) [*cavala*, *καβάλα* > **Καβάλα* (Κανάλα) > **Καβάλα* (Κανάλα) + *-ιώτισσα* > (*Παναγία*) *Καβαλ-ιώτισσα* (Καναλ-ιώτισσα) > αιτιατ. *την Καβαλ-ιώτισσα* > *τη γΚαβαλ-ιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα) > ονομαστ. *Γκαβαλ-ιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα) > *Γαβαλ-ιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα)].

1.2. Από τη λ. *cavala*, *καβάλα* (= επικλινές έδαφος, λόφος) προέρχεται το τοπωνύμιο **Καβάλα*. Από την αιτιατ. *την *Καβάλα*, με μετατροπή του ν σε γ, επειδή ακολουθεί κ, έχουμε τη γλωσσική μορφή *τη *γΚαβάλα* (Γαβάλα). Από τη μορφή αυτή σχηματίζεται η ονομαστ. **Γκαβάλα* (Γαβάλα) (η). Από την εκκλησία, προς τιμήν της Παναγίας, που είχε ιδρυθεί στην περιοχή **Γκαβάλα* (Γαβάλα) + την παραγωγική κατάληξη *-ιώτισσα* προέρχεται το προσωνύμιο (*Παναγία*) *Γκαβαλιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα) (η). Από την (*Παναγία*) *Γκαβαλιώτισσα* προέρχεται και το τοπωνύμιο *Γκαβαλιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα) (η) με τις διάφορες γλωσσικές μορφές του (βλ. κεφάλαιο Α΄). Η πρώτη γραπτή μαρτυρία του έτους 1375 με τη μορφή (*Παναγία*) *Γαβαλιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα) (η), σύμφωνα με τους γλωσσικούς κανόνες της Νεοελληνικής Γλώσσας, έχει προέλθει με μετατροπή του φθόγγου γκ σε γ. [*cavala*, *καβάλα* > **Καβάλα* (Κανάλα) > αιτιατ. *την *Καβάλα* (Κανάλα) > αιτιατ. *τη *γΚαβάλα* > ονομαστ. **Γκαβάλα* (Γαβάλα) > **Γκαβάλα* (Γαβάλα) + *-ιώτισσα* > (*Παναγία*) *Γκαβαλ-ιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα) > *Γαβαλ-ιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα) > τοπων. *Γκαβαλ-ιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα), *Καβαλ-ιώτισσα* (Καναλ-ιώτισσα), *Γαβαλ-ιώτισσα* (Γαβαλ-ιώτισσα)].

2. Ακόμη, πρέπει να προστεθεί ότι την εποχή που δημιουργείται το μαρτυ-

233. Hofmann J. B., *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*, σ. 146, Σταματάκου Ιω., *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, τ. 2, σ. 1488-1489.

ρημένο προσωνύμιο-τοπωνύμιο *Γαβαλιώτισσα* το γλωσσικό υπόστρωμα της περιοχής είναι ελληνικό και οι κάτοικοι το προσαρμόζουν προς τους κανόνες της Ελληνικής Γλώσσας²³⁴.

234. Každan A. P., «Dva pozdnevizantijskih akta iz sobranija P. I. Sevastjanova», *Vizantijskij Vremeniik*, Moskva - Leningrad 1949, τ. II (XXVII), σ. 317-321, Σταλίδης Κ. Γ., «Τα εδεσσαϊκά οικογενειακά ονόματα (1382 έως σήμερα). Ιστορική και γλωσσική θεώρηση», *Β΄ Πανελλήνιο Επιστημονικό Συμπόσιο. Η Έδεσσα και η περιοχή της. Ιστορία και Πολιτισμός (Έδεσσα, 19, 20, 21 Σεπτεμβρίου 1997)*, (υπό εκτύπωση).